



Fig. 1. Kirken set fra syd. Foto AM 2012. – *The church seen from the south.*

HATTING KIRKE

HATTING HERRED

Historisk indledning. Fra o. 1706 til 1916, i mere end 200 år, tilhørte kirken sognets gamle hovedgård, Bygholm,¹ efter at den forinden havde haft flere forskellige ejere.

Kongen solgte 1679 kirken med patronatsretten til Anders Jensen Thonbo (Tonboe), handelsmand og skipper i Horsens,² som snart efter synes at have ladet den gå videre til Peder Luxdorph, landsdommer på Fyn. Luxdorph overdrog inden 1690 kirken til sognepræsten, provst Jørgen Jørgensen Hatting (†1709, jf. epitafium),³ og 1700 nævnes dennes søn og efterfølger (fra 1695) Jørgen Hatting (†1738) som indehaver af patronatsretten.⁴

Formentlig 1706⁵ overgik kirken til generalløjtnant Theodosius von Levetzow (†1719, jf. 1. altertavle), der året forinden havde erhvervet Bygholm. Hans enke,

Anna Margrete Brockdorff (†1763), fik 1721 skøde på kirkens tiende.⁶ Herefter forblev kirken under Bygholm, hvis ejer Lars Thygesen (†1812, 1776 adlet til de Thygeson) 1786–87 lod den ombygge fra grunden. Han og hans hustru, Abel Maria Lichtenberg (†1810), er gravsat i en høj på kirkegården. Kirken overgik til selveje 1. januar 1916.⁷

Det langstrakte sogn, der 1801 talte 663 indbyggere, er dannet ved sammenlægning af flere sogne (jf. kortet fig. 3). Sognets nordøstre del, områderne nord og syd for Bygholm Sø, synes i ældre tid at have udgjort to mindre sogne, Lovby og Tirup, hvis 1. kirker (s. 1585, 1589) var nedlagt formentlig allerede i 1300-tallet. Den sydvestlige del, Eriknauer, udgjorde indtil 1560 et selvstændigt sogn med egen 1. kirke (s. 1584). Kongen



Fig. 2. Luftfoto af kirken og nærmeste omgivelser set fra sydøst. Odense Luftfoto 1957. KglBibl. – *Aerial photo of the church and its close surroundings seen from the south east.*

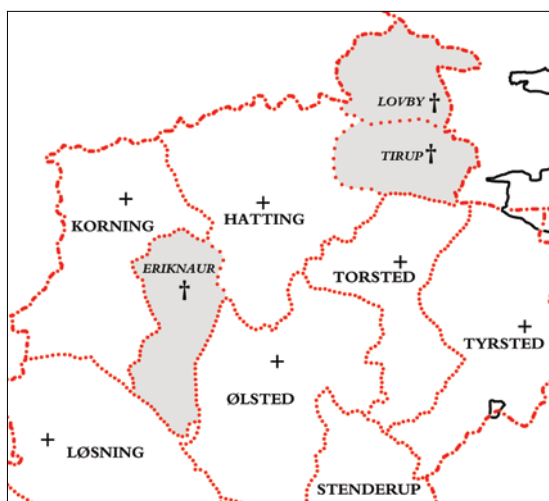


Fig. 3. Hatting og omgivende sogne (s. 1547). Signaturen  angiver de tre indlemmede sogne med hver deres ødekirke: †Lovby (s. 1585), †Tirup (s. 1589) og †Eriknaur (s. 1584). Tegnet af Mogens Vedsø 2013 på grundlag af kort 1683 i *Atlas over Danmarks administrative inddeling*, 1984. – The symbol  indicate the three incorporated parishes, each with its own abandoned church: †Lovby, †Tirup and †Eriknaur.

bød 1560, at den skulle nedbrydes og befolkningen søge til Hatting Kirke.⁸

Anneksforhold. I den sidste katolske tid nævnes Hatting og Korning som anneks til Tamdrup (*DK Århus* 5043–44). Paven gav 1494 de tre sognekirker til kanikken Mikkel Mogensen ved Århus Domkirke, uden at denne dog nogensinde opnåede kaldet.⁹ †Eriknaur Sogn var før nedlæggelsen 1560 anneks til Hatting.⁸ Sognepræsten i Hatting betjente tillige hver søndag †kapellet på Bygholm Slot (*DK Århus* 6151–52), hvorfor kongen 1578 bevilgede sognepræst Jørgen Frandsen et ekstra vederlag.¹⁰ – Torsted Sogn var 1803–1900 anneks til Hatting.

Kirkegods. Kirken ejede i den senere katolske tid nogle mindre jordlodder og enge, der var skænket til den. Tingsvidner nævner 1465 et stykke jord ved navn Mølledige og 1473 en ager liggende i »Radt-balle« (Rugballe?); et brev 1517 stadfæstede ejerskabet til en otting jord af Hatting mark, som Poul Svendsen og Niels Poulsen, hans søn, (i sin tid) havde givet til kirken.¹¹

Mønter. 1964 fandtes i tårnrummets gulvlag fire mønter, hvoraf én middelalderlig, en hvid, var slået under kong Hans (1482–1513).¹²

Sognet hører igen til Århus Stift, efter at det 1922–71 var en del af Haderslev Stift (jf. s. 1015).

Landsbyen Hatting blev 1892 en station på den østjyske længdebane (stationen er nedlagt 1971), og siden har landsbyen udviklet sig til en bymæssig bebyggelse – tæt ved Horsens og nær den østjyske motorvej. Kirken ligger i byens nordøstre del, omgivet af moderne beboelseshuse, hvoraf mange er kommet til i 1970'erne. Tidligere udgjorde kirken og præstegården en egen lille verden på østsiden af Hatting Bæk, fri af landsbyen og omgivet af mark og eng (fig. 4 og 5). Noget af den landlige idyl er stadig i behold. Mellem kirkegården og præstegården i vest er en lille lund, og syd for kirkegården har menighedsrådet 1965 og 1970 erhvervet 2 tdr. land, der er udlagt til græsning.

Kirkegården har bevaret sine gamle skel undtagen mod nord, hvor den 1890 er udvidet frem til vejen.¹³ Den hegnes af *kampestensdiger*, der oprindeligt har været dobbeltsidige; det vestre dige er endnu græsklædt. I nordsiden er kampestenene efter udvidelsen 1890 brugt i en cementafdækket *kløvestensmur*. Det vestre dige er omsat 1980–81,

og samtidig er det gamle dige i syd omdannet til en lav græsvold med stensætning kun på indersiden.¹⁴

Hovedindgangen i nord, i våbenhusets længdeakse, udgøres af en (†)portal, hvis nedre partier er fra o. 1890, og som består af køreport og flankerende låger, opført af gule mursten og lukket med gråmalede låger. Portalen, der blev stærkt reduceret 1973, var oprindeligt afsluttet med en nygotisk, kamtakket gavlf, prydet med hvidtede blændinger på ydersiden. Det er tænkeligt, at også kirkegårdens gamle, murede og teglhængte †port, omtalt i 1700-tallet, har stået i nord.⁴ En nyere køreport i østdiget leder ind fra en parkeringsplads, der er anlagt i 1960'erne. En klædelig, klassicistisk *fodgængerlåde* i vestdiget, der forbinder præstegårdshave og kirke, er formentlig samtidig med kirkens nybygning (1786). De to hvidtede piller har kraftig profileret gesims og er afdækket med lave pyramider af sandsten. En tilsvarende †låde (fig. 42), vestligst i syddiget, er nedtaget 1980.

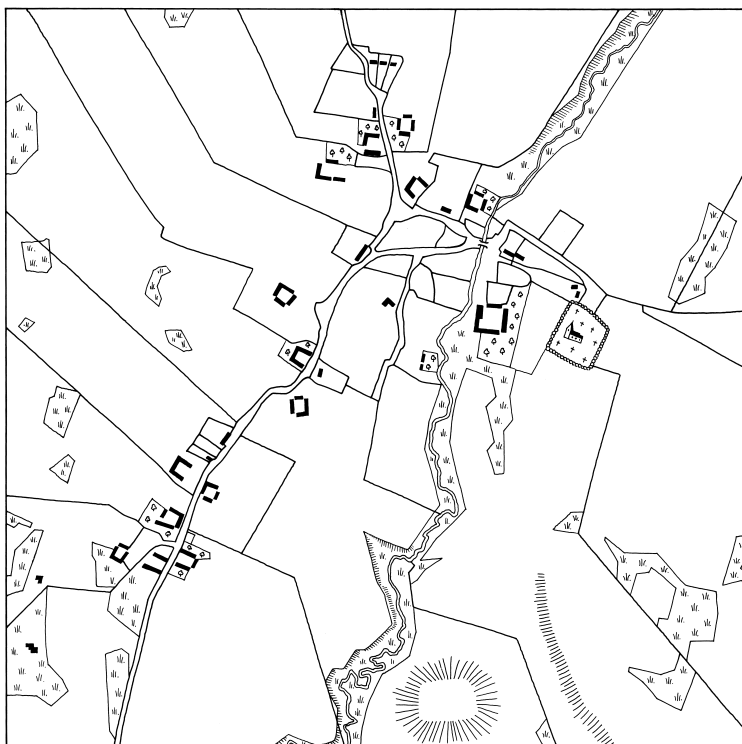


Fig. 4. Matrikelkort, målt af P. Slebsager 1819. Rettelser medtaget indtil 1850. Gedhøjen ses sydligst på kortet. Tegnet af Merete Rude 2011. 1:10.000. – Cadastral map, 1819. Corrections until 1850 included.



Fig. 5. Kirken og præstegården i landskabet set fra Gedhøjen og med Tamdrup Kirke i horisonten. Maleri fra begyndelsen af 1800-tallet, udført af en datter af sognepræst Hans Rosendahl. Han og hustruen er portrætteret i forgrunden. I privateje. – *The church and the rectory in the landscape seen from Gedhøjen with Tamdrup Church on the horizon. Painting from the beginning of the 1800s.*

Et ligkapel inden for østdiget, en lav hvidtet bygning, er opført 1964 (arkitekt Helge Andreassen, Vejle) og udvidet mod nord 2008 med bl.a. kontor til graveren (arkitektfirmaet Birch & Svenning, Horsens). Et ældre tligkapel på samme sted, af røde mursten over kampestenssokkel, var bygget 1896.¹³

Præstegården vest for kirkegården ses på matrikelkortet 1819 (fig. 4) som et stort firlænget anlæg. Den fredede hovedbygning, østre længe, er tilskrevet bygmester Anders Kruuse og opført 1790 for sognepræst Hans Rosendahl og hustru Geske Kirstine Thorup (jf. fig. 5).¹⁵ Bygningen, der har gennemgående frontispice, er ligesom kirken opført af gule sten, der står i blank mur med hvidkalkede pilastre. En tælmeallé mellem præstegård og kirkegård er efter 1987 afløst af lind.

BYGNING

Oversigt. Kirkens kor, skib og våbenhus er opført 1786–87 som afløser for en middelalderlig t kirke af ukendt udseende. Til denne var o. 1500 føjet et tårn i vest, hvis nedre afsnit stadig er bevaret. Den nybyggede kirke, der er en af Danmarks få kirker i Louis Seize-stil, er efter al sandsynlighed opført af bygmester Anders Kruuse, Horsens, i samarbejde med billedhuggeren Jens Hjernøe. Våbenhuset på skibets nordside, den nyklassicistiske kirkes mest artikulerede afsnit, er fornyet og udvidet 1995–96 (arkitekt Per Kristensen). *Orienteringen* er solret.

Den nybyggede, nyklassicistiske kirke indgår i en sjælden fin sammenhæng med den senbarokke hovedbygning på Bygholm, opført 1775 af Anders Møller, og præstegården fra 1790. Hertil slutter sig tillige Lars Thygesons gravhøj eller mausoleum på kirkegården, fra o. 1803, tegnet af bygmester Johan Jørgen Høffner, Horsens (s. 1577).

Den middelalderlige *†kirke*, der har stået på samme sted som den nuværende, kendes kun fra tilfældig omtale og nogle få regnskabsposter. Det var en hvidkalket bygning med blytag, der også har omfattet et *†våbenhus*, og hvis tilbyggede tårn som nævnt stadig indgår i den nuværende kirke. Den nye kirkes grundplan må være bestemt af den gamle, og i så fald har der været tale om en anseelig bygning, bestående af kor og skib og i alt ca. 27 m lang. Materialerne kan meget vel have været af frådsten, det almindelige byggeemne på egnen, men intet sikkert kan siges. Granitkvadre i den nuværende sokkel synes ikke at være genbrugt fra den gamle kirke. Fra en gård i nærheden, Store Østerhåb, er dog bevaret en romansk **vinduesoverligger* af granit (fig. 43), der i teorien kan stamme fra den nedbrudte *†kirke*, og hvis det er tilfældet, må denne helt eller delvis have været af granitkvadre (jf. s. 1559).

Ved nedbrydningen af *†kirken* i Eriknauser 1560 skulle sten og tømmer sammen med klokker og ornamenten bruges til kirkens bedste (jf. s. 1584).⁸ 1619 indsattes et nyt vindue over prædikestolen, og samme år indkøbtes nyt bly til taget hos købmand Terkel Jensen i Horsens.¹⁶ Reparationer på blytaget omtales fremdeles i 1700-tallet, og 1716 skulle kirken hvidtes ude og inde.⁴

Et *†våbenhus* omtales 1619, da de to døre (dørfloje) blev fornyet.¹⁶ Det har muligvis, ligesom det nuværende, ligget ved skibets nordside. Tagbeklædningen bestod 1728 af *†træspån* ('egespåner'), der skulle repareres og tjæres.⁴

Tårnet, der er opført o. 1500,¹⁷ fremtræder i dag hovedsagelig i den skikkelse med svejftet spir, som det fik ved kirkens ombygning 1786-87, da også klokkestokværket og dele af tårnets østmur blev nymuret. Middelalderligt murværk, munkestenen i munkeskifte, ses stadig i de tre frie sider indvendig, udvendig kun i nord samt i vestsidens nordre halvdel og i det nordøstre hjørne. De øvrige facader er af små sten. (Tårnets nyere historie er behandlet s. 1557).

Det kraftige tårn, der er næsten jævnbredt med kirken, er konstrueret på samme måde som tårnene i Nebsager og Bjerre (jf. s. 1099, 1130), med hvilke det har flere træk tilfælles. Det er i sin tid rejst op imod *†skibet*, hvis gavlfremstilling har været næsten helt nedtaget. På dens sted er muret en bred (nu rundbuet) arkade, der i fuld bredde forbinder tårnrum og kirke. Tårnets forholdsvis tynde østmur (fornyset 1786-87) hviler som i de to nævnte tårne på en højt placeret *aflastningsbue*, der har toppunkt 2,6 m over mellemstokværkets gulv og er spændt ud mellem

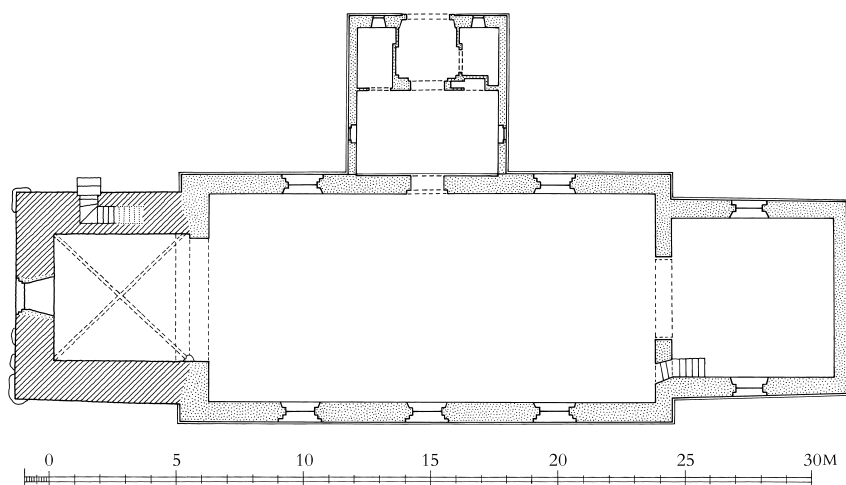


Fig. 6. Grundplan. 1:300. Tegnet af Merete Rude 2012 efter opmåling af arkitektfirmaet Per Kristensens Tegnstue 1990, suppleret af NJP. – *Ground plan*.

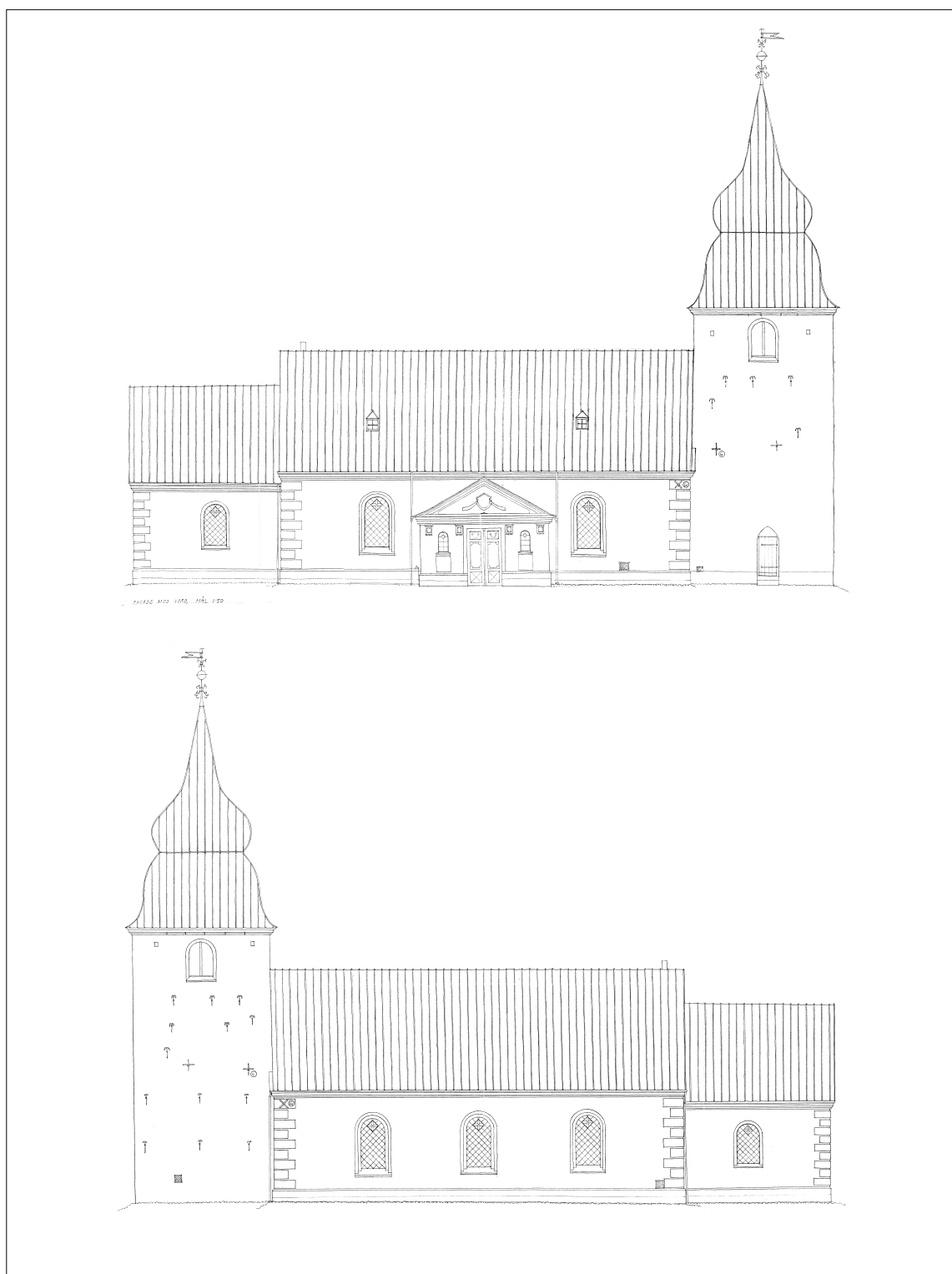


Fig. 7a. Opstalter af nord- og sydfacaden. 1:300. Målt og tegnet af Per Kristensens Tegnestue 1990. — Elevations of the north and south facade.

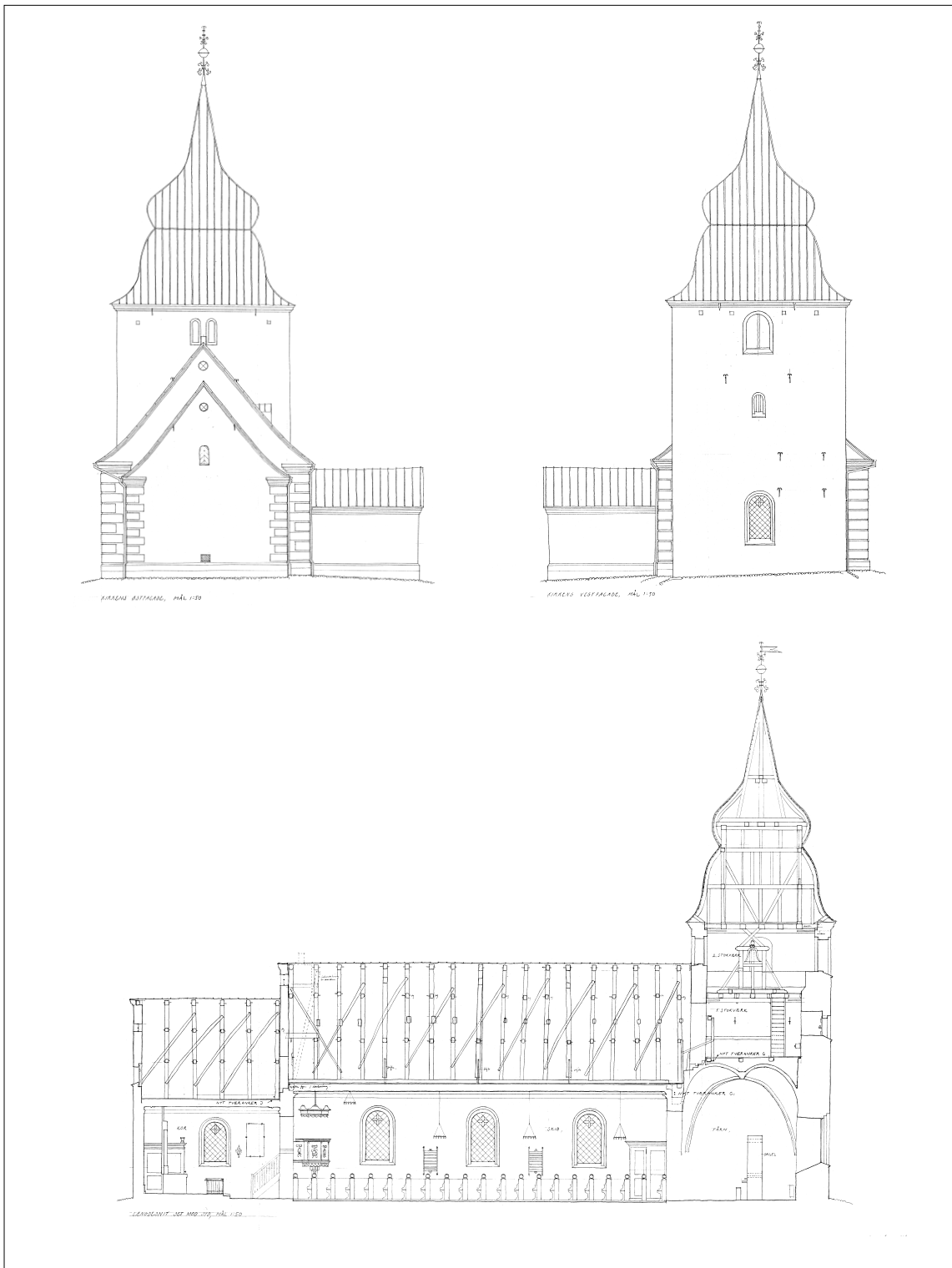


Fig. 7b. Opstalter af øst- og vestfacaden. Længdesnit set mod syd. 1:300. Målt og tegnet af Per Kristensens Tegnastue 1990. – Elevations of the east and west facade. Longitudinal section seen towards the south.



Fig. 8. Våbenhuset set fra nord (s. 1556). Foto AM 2012. – *Porch seen from the north.*

tårnets flankemure vest for den nedtagne $\dagger$ gavl (mellemstokværket støder direkte ind til skibets loftsrum). De tre frie mure er 1,5-1,7 m tykke, østmuren kun 75 cm.

Tårnrummet dækkes af et samtidigt krydshvælv og får lys gennem et stort fladbuet, noget omdannet vindue i vest. Der er adgang til de øvre stokværk via en *ligeløbstrappe* i nordmuren, dækket af et fladbuet hvælv af kantstillede munkesten. Den udvendige, fladbuede indgangsdør er anbragt i et spidsbuet spejl og hævet nogle trin over jorden. Trappen udmunder umiddelbart over hvælvet nær mellemstokværkets nordøstre hjørne, og herfra fører en tømret trappe videre op til klokkestokværket.

Ligheden med tårnene i Nebsager og Bjerregælder foruden planformen og brugen af en aflastningsbue også ligeløbstrappens placering i nord. De fælles træk antyder, at de tre tårne meget vel kan være rejst af den samme bygmester.

Tårnets tag var 1700 tækket med bly,⁴ men tagformen før spirets op sætning 1787 kendes ikke. Grundplanen med de noget kortere sider i nord og syd taler for, at tårnet oprindeligt har haft et tværvendt $\dagger$ sadeltag.

Vedligeholdelse. Før kirkens afhændelse til ejeren af Bygholm, generalløjtnant von Levetzow (se historisk indledning), havde kirken som nævnt en tid været ejet af den gamle provst Jørgen Jørgensen Hatting og hans søn, sognepræst Jørgen Hatting. Fire sognemænd foretog i foråret 1706 et syn, som viste, at bygningen gennemgående var i god stand. Under vinterens 'stormvinde og vandslag' var nogle mursten faldet ned fra tårnets sydside, men synsmændene mente, at skaderne kunne udbedres med 20 mursten og en tønde kalk; endvidere skulle nogle løse blyplader fæstnes og kirken indvendig hvidtes nogle steder. Også inventaret var vel vedligeholdt; klokken var blevet omstøbt nogle år forinden (1692) og behøvede ingen reparation.¹⁸



Fig. 9. Kirken set fra nordøst. Foto AM 2012. – *The church seen from the north east.*

Kirken fra 1786–87 er opført på initiativ af kirkeejeren Lars Thygeson til Bygholm, der på en bygningstavle over våbenhusdøren (fig. 10) meddeler, at han 1786 med sin hustru har 'ladet denne kirke fra grunden af opbygge'. Vindfløjen (fig. 13) over spiret på det ombyggede tårn bærer ligeledes deres navne samt årstallet 1787, der må betegne byggeriets afslutning. Ingen (andre) skriftlige kil-

der til byggeri og indretning er bevaret, bortset fra et brev (af 10. febr. 1786) fra biskoppen til sognepræsten, provst Niels Elkjær, hvor han giver sin tilladelse til, at der holdes gudstjeneste i Torsted Kirke, når kirken 'næste sommer kommer under en hovedreparation'.¹⁹ Arkitekten nævnes ikke, men udformningen af våbenhusgavlen (fig. 8) røber – som foreslået af Otto Norn 1944 –



Fig. 10. Bygningstavle, 1786, i våbenhusets gavlf, formentlig udført af Jens Hiernøe (s. 1556). Foto AM 2011. – Construction plaque, 1786, in the gable of the porch, probably by Jens Hiernøe.

at mesteren må være Anders Kruuse i Horsens, formentlig i et nært samarbejde med hans faste partner, billedhuggeren Jens Hiernøe.²⁰

Den middelalderlige kirke blev revet ned på nær tårnet, og i stedet opførtes en ny bygning af små gule mursten. Grundplanen er den traditionelle romanske med et kvadratisk kor (indvendig 10×10 alen) og et bredere, rektangulært skib – et stort lysfyldt kirkerum. Kun våbenhuset, der er anbragt midt for skibets nordside, er rigere udsmykket (jf. ndf.), og nordsiden skal tydeligvis opfattes som kirkens hovedfacade. Den er tilmed for-

synet med to pyntelige tagkviste, der er anbragt symmetrisk omkring våbenhuset. Kirkegængerne, inklusive herskabet, der kom kørende fra Bygholm, har skullet opleve kirken set fra denne side. Og med denne disposition er tillige opnået det størst mulige lysindfald i kirkerummet.

I den i øvrigt nøgterne bygning hviler murene (2½ sten = 1 alen tykke) på en sokkel af nederst et lavt granitskifte og herover fire skifter mursten (i koret fem) afsluttet med et rundet rulscliffe. De gule sten (24×11×5,5 cm) er muret i krydsskifte, og hjørnerne fremhævet med hvidtede refendfuger. De blanke facader afsluttes med en rigt profileret, ligeledes hvidtet gesims udført i syv skifter (jf. fig. 8). De store, rundbuede og falsede vinduer, to i koret og fem i skibet, synes trods indsætningen af støbejernsrammer (1867 og 1875) i hovedsagen at have bevaret deres oprindelige form.

Mest artikuleret er som nævnt våbenhuset (fig. 8 og 11), hvis lave sadeltag kun når til skibets gesims. I den nyklassicistiske gavlfacade flankeres fløjddøren af små rundbuede vinduer (forsynet med jernrammer 1856), hvorunder der er kvadratiske, hvidtede felter. Gesimsen bæres af fire 'bjælkeender', udført i en brunlig kalksten, hvorfra der hænger små trekantede guttæ.²¹ Den gavlformede bygningstavle (fig. 10) over døren



Fig. 11. Våbenhusets nordfacade (s. 1556). Per Kristenssens Tegnesteue 1995, suppleret af NJP. 1:100. – North facade of porch.



Fig. 12. Kirken og Lars Thygesons mausoleum set fra nord. Blyantsskitse af artilleriekaptajn Carl Friedrich von Bruun 1819. – *The church and Lars Thygeson's mausoleum seen from the north, 1819.*

er af en lys sandsten og formodentlig udført af Jens Hiernøe. Den repeterer frontonen og prydes af ophængte laurbær-guirlander. Indskriften, med versaler, lyder: »A(nn)o 1786 haver Eieren Etats-Raad Lars Thygeson med Frue Abel Maria Lichtenberg til Bygholm ladet denne Kirke fra Grunden af opbygge. Ps(alme) 26,8«. ²²

Våbenhuset fremtræder i den skikkelse, det fik ved en *fornyelse* og *udvidelse* 1995-96 (Per Kristensens Tegnestue, Århus). Våbenhuset var i sin tid, 1786, opført uden forbandt med skibets nordmur, hvilket senere gav problemer med funderingen. Efter nedtagelsen 1995 er huset genopført med brug af de gamle materialer (men med isoleret hulmur) som en tro kopi af det gamle, idet det dog er forlænget 1,25 m mod nord for at give plads til *dåbsværelse* og *toilet*.

Indre. En retkantet fløjder leder fra våbenhuset ind til det lyse, fladloftede og sparsomt møblerede kirkerum (fig. 14-16). Den runde korbue, med små profilerede kragbånd, modsvarer af den lidt

brede tårnbue i vest. Denne var tidligere delvis dækket af det nu nedtagne *†*hershkabspulpitur (fig. 15), hvor kirkeejeren og bygherren, hævet over menigheden, havde sin plads i kirkens midtakse. I *gulvene* ligger gule, ottekantede fliser og mursten på fladen, under stolene kvadratiske fliser. *Stuklofterne* er forsynet med hulkelgesimser, rigest profileret i koret.

Det middelalderlige tårn blev som nævnt om-muret fra og med klokkestokværket (jf. ovf.), der er afsluttet med en kraftig gesims svarende til kirkens. Rundbuede og falsede glamhuller minder om tårnene i Ølsted og Korning, ombygget ved midten af 1700-tallet. *Spiret*, der er udsvejfet og med kraftig vulst, har først senere fået sin nuværende form, formodentlig ved midten af 1800-tallet. Det første *†*spir, ifølge vindfløjen opsat 1787, var spinklere og forsynet med en firsidet, lav, blændet 'lanterne', sådan som det synes at fremgå af afbildninger fra begyndelsen af 1800-tallet (fig. 5 og 12).

Bygherre og arkitekt. Den nye kirke blev i samtiden fremhævet for sin rummelighed og sit lysfyldte indre.²³ Ombygningen skete, efter at Lars Thygeson havde ladet opføre nye bygninger på Bygholm (1775) og ny skole i Hatting (1782),²⁴ og mens han var fuldt optaget af fæstejordernes udskiftning.²⁵ Som sin bror, Thyge Thygeson på Mattrup, fik han ry for at være en mild og human godsejer; hans forvalter, Peder Jacobsen Mønster, blev ved sin død 1775 fremholdt som en sand 'bondeven' (jf. gravsten nr. 5). Kirkens nybygning må opfattes som et led i godsherrens reformprogram. Vejen var allerede vist af hans svigerfader, Gerdt de Lichtenberg (†1764), der lod sine mange kirker nyindrette og forsyne med kuppel og spir,²⁶ og af broderen, der nybyggede sin sognekirke i Tyrsting 1766-67 (*DK Århus* 3963 ff.).²⁷

Anders Kruuse (1745-1811), hvem kirken er tilskrevet, løste 1771 borgerskab som muremester i sin hjemby, Horsens, efter nogle år ved Kunstakademiet i København.²⁸ Hatting Kirke blev hans eneste egentlige kirkebyggeri; senere ledede han dog flere større istandsættelser. Opgaven har været bundet, og grundplanen er den traditionelle romanske, der må være bestemt af forgængeren, mens kirken i Tyrsted er et delt langhus.²⁹ Bortset fra våbenhuset virker kirkens ydre ret nøgternt; facaderne står i blank mur, således som det tidligere også var tilfældet med Bygholm. Til det klassicistiske udstyr hører desuden stuklofterne, hvor Tyrsting Kirke nøjes med malede trælofter. Den nuværende lidt tunge tårnhat er som nævnt ikke Anders Kruuses værk. Det tårnspir, han lod opsætte, har formodentlig harmoneret bedre med bygningen.

Ændringer og vedligeholdelse. Synsmændene fandt 1814, at 'denne skønne kirke' var aldeles uden mangler.³⁰ Indvendig blev lofternes gipsdække og gesimserne fornyet 1856,¹³ men ellers er den væsentligste forandring indsættelsen af støbte *vinduesrammer* med diagonalt stillede ruder, 1865 i tårnets vestside, 1867 i koret og 1875 i skibet. En indvendig *istandsættelse* 1964 blandt andet af tårnrummet gennemførtes under ledelse af arkitekt Helge Andreasen, Vejle. Herskabspulpituret blev nedtaget og en skillevej, der tidligere udfyldte tårnbuen, blev fjernet. En *restaurering* 1993-95 (arkitekt Per Kristensen, Århus) omfattede en grundig bygningsmæssig istandsættelse af kirke og tårn samt som nævnt en nedtagelse og genopførelse af våbenhuset.³¹

Tagværkerne er af fyr, vel fra 1786, men med fornyelser 1856.¹³ Kun skibets øverste hanebånd er af genanvendt egetømmer. Tårnets tømmerkonstruktion er fornyet i fyr 1993.



Fig. 13. Vindfløj 1787 (s. 1559). Foto AM 2011. – *Weather vane 1787.*

Tagbeklædningen består af bly, der ifølge årstal og blystøberens mærke (»Michaelsen, Hvidbjerg«) senest er fornyet »1993« på tårnet og »1995« over kor og skib. 1838 var kor og skib dels blytækket, dels teglhængt.¹³ I skibets opskalkede tagflader er der som nævnt i nord indsat to små *tagkviste* (jf. fig. 8-9). De rækker formodentlig tilbage til 1786 og har paralleller i Stouby, hvor kvistene er opsat 1862 (s. 1224).

Opvarmning. Elvarme er installeret 1995. Kirken har kunnet opvarmes siden 1880, da der efter ønske af 'over halvdelen af menighedens husfædre' blev opstillet en kakkellovn i skibets nordøstre hjørne med indhugget skorstensrør i muren.¹³ Ovnen fornyedes efter nogle år, og 1913 erstattedes den af centralvarme, der 1963 blev ændret fra damp til vand.

Facader og farveholdninger. Udvendig står kirken i blank mur og med hvidtede gesimser og refendfuger; tårnet er hvidkalket. At dømme efter maleriet

fig. 5 synes tårnet i begyndelsen af 1800-tallet at have været gulkalket, og kirkens vinduer omgivet af en hvid indramning. Facaderne har en tid været overstrøget, idet synet 1878 påbød, at de udvendige mure skulle renses, så murstenenes naturlige (gule) farve kom frem; samtidig skulle fugerne 'afpensles'.¹³ 1891 skulle tårnet og alle 'fremspringende hjørner' gives en 'cementlignende farve', mens gesimserne skulle hvidtes; 1898 skulle de blanke mure afvaskes og gives en 'svag gul farve', ligesom 'de hvide linjer i fugerne' skulle opfriskes.¹³

Indvendig står alt nu hvidt, men også væggene har tidligere haft lette farver. 1906 skulle de således males med en 'lysegul tone', mens loft og gesimser stod hvide; i våbenhuset skulle alt være hvidt.³²

Vindflojen, 1787, over tårnets spir (fig. 13) er fastgjort til en stang med stor kugle og kunstfærdige bøjler. Indskriften lyder »LT/AML/1787« for Lars Thygeson og Abel Maria Lichtenberg. Ved en istandsættelse 1994 blev kugle og fane forgyldt.

En romansk **vinduesoverligger* af granit (fig. 43), tidligere brugt som trappetrin i udflyttergården Store Østerhåb, øst for Hatting By, kan muligvis stamme fra den nedbrudte *†*kirke (jf. s. 1551). Kvaderen er 140 cm lang, og den ydre bredde i den rundbuede, smigede åbning er 77 cm. Åbningen smykkes af en vulst, der er koncentrisk med den runde bue, over hvis top der er hugget et kors. Korset mangler dog den nedre arm, der må være hugget væk ved en udvidelse af åbningen.³³ Overliggeren opbevares i Horsens Museum, hvortil den er kommet i begyndelsen af 1900-tallet (inv. nr. 1888).

*†*Kalkmalet dekoration, o. 1500. På tårnhvælvets ribber fremkom 1995 spor af en udsmykning med smalle sparrer i skiftevis rødt og gråt og med en rød 'aftrækning' ind mod kappen.³⁴ Dekorationen, der igen blev overhvidtet, var samtidig med hvælvets opmuring og utvivlsomt udført af murerne selv.



Fig. 14. Indre set mod øst. Foto AM 2011. – *Interior seen towards the east.*



Fig. 15. Interiør imod vest 1962 med $\dagger$ hershabspulpitur fra 1786-87, der da tjente som orgelpulpitur (s. 1570-71). Foto Olaf Olsen. – *Interior towards the west, 1962, with $\dagger$ family gallery from 1786-87, which then served as an organ loft.*

INVENTAR

Oversigt. Ældst er den romanske døbefont og dens dåbsfad, der stammer fra o. 1550-75, men som først er kommet til kirken senere. Fra den nedrevne $\dagger$ midalderkirke hidrører også alterstagerne fra o. 1650. Altersølvbet med oblatæsker fra 1790 og udført dels af Mouritz Jensen Angel i Horsens, dels af Knud Rasmussen Brandt sammesteds.

Hele den øvrige indretning af den nu stående kirke fra 1786-87 er tilskrevet Jens Hiernøe og udgør et af landets få landsbykirkeinteriører i gennemført Louis Seize-stil. Hiernøes løsninger er typiske for dem, han i øvrigt valgte i egnens kirker.³⁵

Altertavlen, der især er beslægtet med Hiernøes store tavle i Vejle Skt. Nikolaj Kirke, suppleres af en præste- og en degnestol ved siderne, i skibet af en prædikestol, en dåbshimmel, stolestader og i vest af to lukkede stole, der indtil 1964 dannede underbygninger til et $\dagger$ hershabspulpitur for ejerne af Bygholm.

Et sygesæt er leveret 1869 af Laurids Grønlund i Odense, altertavlens nuværende maleri fra 1863 skyldes C. Hansen, København, og et gipsrelief af Hans Tausen er opsat i forbindelse med 400-året for hans fødsel 1894.

Farvesætning og restaureringer. Inventaret er farvesat ved en restaurering 1995 i lyse toner af gråt, hvidt, brunt, blåt, rødt og med forgyldning på siraterne. På altertavlen optræder farverne som marmorering.

Om den gamle $\dagger$ kirkes indretning vides, at den havde en renæssancealtertavle med årstallet 1599 (for stafferingen). Den blev kort før 1715 nymalet og forsynet med våbener for ejeren Theodosius von Levetzow og hans hustru Anna Margrete Brockdorff.

En grundig undersøgelse af det nuværende inventars ældre farvelag viste 1962, at den oprindelige bemaling havde været forholdsvis mørk for et klassicistisk rum. Altertavle og prædikestol havde stået rødbrune med forgyldning og grønne bladranker, præstens og degnens stole i koret havde også haft en mørkerød grundfarve, fontehimlen en blå, og stolegavlene en lysegrå med marmorering. De to lukkede stole havde været blå og lysegrå med lidt guld, mens der på $\dagger$ hershabspulpituret konstateredes en mørk gråbrun med blå fyldinger. Både farveundersøgelsen og en del malernavne med årstal bag på altertavlen vidner om adskillige nymalinger, gerne i gråt og hvidt med gyldne sirater. Forud for den nuværende staffering var inventaret farvesat 1964 af Ingolf Røjebæk.



Fig. 16. Indre set mod vest. Foto AM 2011. – Interior seen towards the west.

Alterbordet er fra 1995, muret af små sten, 150×100 cm, 102 cm højt. Det står hvidkalket. †*Alterklæder*. 1702 var alterklædet af rødt skarlagen og alterdugen af fint lærred med kniplingskant.⁴ 1857 fik klædet nye galoner,¹³ og 1869 anskaffedes et nyt klæde med 'ægte guldfrynser'.¹³

Altartavlen (fig. 17), fra 1786–87, er et arbejde tilskrevet Jens Hiernøe i Louis Seize-stil, nært beslægtet med den lidt større i Skt. Nikolaj Kirke i Vejle fra 1791 (s. 121). Tavlen er arkitektonisk opbygget med let fremskudt midtparti, der rummer et arkadefelt med maleri, som flankeres af delvis kannelerede korintiske halvsøjler. Bueslaget kronet af en volutkonsol, mens sviklerne har bladværk. De to søjler hviler på fodstykkets glatte fremspring. Fodfeltet rummer et skriftfelt, og i dets sidefelter er drueløv. I tavlens smalle sidepartier er udskåret sløjfebånd med symboler for Troen, Loven, Ordet og Musikken (kors, bog, tavler og lyre). Frisen er glat med tandsnit, og

den kronet af en trekant med Jahveøje i stråle- og skykrans. Yderst på sidefelternes gesims flankerer to store vaser.³⁶

Træværkets bemaling fra 1995 udgøres af marmoreringer i hvidt, grønt, sort og brunt med forgyldte lister, sirater og frakturindskrifter på hvid bund. I sidefelterne læses i tavle og bog henholdsvis »Loven er given ved Moses« og »Naaden og Sandheden ved Jesus Christus«. Fodfeltet bærer indskriften »Vaager og beder, at I ikke falde i Fristelse! Matth. 26, 41«.

Maleriet (fig. 18), Getsemane, er udført 1863 af en C. Hansen, København,¹³ og viser Jesus stående i Getsemane med armen løftet opfordrende blandt de tre liggende apostle. Hertil svarer under maleriet en samtidig indskrift i gul frakturskrift på sort bund: »Staaer op og lader os gaae, see den som forraader mig er nær« (Matt. 26,46).

Bag på altartavlen er anført et stort antal navne og årstal både med maling og blyant. Heraf



Fig. 17. Altartavle, 1786-87, tilskrevet Jens Hiernøe i Horsens (s. 1561). Foto AM 2011. – Altarpiece, 1786-87, attributed to Jens Hiernøe in Horsens.

kan følgende citeres kronologisk: »Aar 1863 blev Alteret opmalet for Regning af Hofjægermester Schütte til Bygholm af Malermester Niels Chr. Lund af Horsens«. »Altartavlen er opmalet og egenhændigt udført af Malermester Fred.

Madsen født i Hatting 23.9. 1878«, »1906 blev Kirken kalket og Stolene malet hvide af Malermester Ferdinand Petersen i Horsens«, »Aar 1930 i August blev Kirken kalket, malet i Tonefarve og forgyldt af Malermester i Horsens Frederik



Fig. 18. Altermaleri, Getsemane, udført 1863 af C. Hansen, København (s. 1561). Foto AM 2011. – Altar painting, *The Agony in the Garden*, 1863, by C. Hansen, Copenhagen.

Madsen og Malersvendene ...», »Dec. 1995 blev kirken malet af Dorthé Ipsen« og »1995 murer Preben Andersen, maler Bent Bøjlesen«.

Oprindeligt stod tavlen rammeværk mørkerødt, fyldingerne lysegrå, bladene grønne, mens

kapitæler, bånd m.m. havde forgyldning. Siden er tavlen malet gentagne gange hovedsagelig i hvidt og gråt (jf. ovf.).

En [†]altertavle vel fra renæssancetiden nævnes 1702 som 'ulastelig, stafferet 1599 med maling og



Fig. 19. Altersølv, 1790, udført af Mouritz Jensen Angel i Horsens (s. 1564). Foto AM 2011. – Altar plate, 1790, by Mouritz Jensen Angel in Horsens.

forgyldning'. 1715 var den nylig blevet forbedret med nyt billedhuggerarbejde, som kirkeejeren 'snarest agter at lade staffere'.⁴ I anledning af opudsningen blev tavlen forsynet med våbener for ejeren Theodosius von Levetzow og hans hustru

Anna Margrete Brockdorff.³⁷ Og 1771 nævner tegneren og antikvaren Søren Abildgaard tavlen som 'smuk og moderne'.³⁷

Altersølv (fig. 19), 1790, udført af Mouritz Jensen Angel i Horsens.³⁸ *Kalken*, 23 cm høj, har sekstunget fod med aftrapning og på en af tungerne en lille støbt krucifiksfigur på graveret strålekors. Skaftet er sekssidet, knoppen gotisk med skraverede tunger og graverede versaler på de mellemfaldende rudebosser: »IESUNR« (for Iesus Nasareus Rex). Bægeret er stejlt med dobbelt konturlinje ved mundingsranden. På standkanten ses guldsmedens stempel (*Bøje* nr. 6172) omgivet af det prikgraverede årstal »1790«. Under foden er der med skriveskrift prikgraveret vægtangivelsen: »Denne Kalke med Disch v. 55 Lod«. Disken, tværmål 15 cm, har cirkelkors på fanen og på undersiden samme stempel som kalken samt en sikkerhedsgravering. †*Altersølv*. 1702 havde kirken kalk og disk af forgyldt sølv.⁴

Oblatæske (fig. 20), med graveret årstal »1790«, leveret af Knud Rasmussen Brandt i Horsens.³⁹ Æsken er cylindrisk, tværmål 10,5 cm, 6,5 cm



Fig. 20. Oblatæske, 1790, udført af Knud Rasmussen Brandt i Horsens (s. 1564). Foto AM 2011. – Wafer box, 1790, by Knud Rasmussen Brandt in Horsens.

høj. Siderne har graverede guirlander af laurbær og det let hvælvede låg en lille central hvirvelroset, der omgives af bladværk. På undersiden ses guldsmedens stempel (*Bøje* nr. 6145) samt en sikkerhedsgravering. En *alterkande* fra o. 1900 af sort porcelæn med guldkors er fra Bing og Grøndahl.

En gennemhullet *†ske* af sølv burde anskaffes 1903.³²

Sygesæt (fig. 21), 1869, leveret af Laurids Grønlund i Odense gennem kirkeejeren.¹³ *Kalken* er 13 cm høj med cirkulær fod, linseknop og stejlt bæger. På foden ses graveret skriveskrift: »Hattning Kirke 1869« og på dens underside guldsmedens mærke (*Bøje* nr. 4303) samt to bymærker for Odense og en sikkerhedsgravering. *Disken*, tværmål 8,5 cm, er glat med samme gravering som kalken. Den findes også på en cylindrisk *oblatåske* med cirkelkors på låget (2,5 cm høj). En *vinbeholder* har karakter af en flaske med skruelåg, der passer ned i kalkens bæger. Samtidigt futteral i sort imiteret læder med rødt indtræk.

Alterstager (fig. 22), o. 1650, 50 cm høje, med klokkefod, balusterskaft og lysetornene fornyede i jern. 1870 blev stagerne forhøjet med ekstra 'messingkapsler' (lyseskåle, jf. s. 1643).⁴⁰ En *syvstage* fra 1931 er 53 cm høj og bærer indskrift på foden (skriveskrift): »Minde om N. H. Pedersen Lærer i Eriknauer fra 12. Nov. 1912 til 14. jan. 1931«.



Fig. 21. Sygesæt, 1869, leveret af Laurids Grønlund i Odense (s. 1565). Foto AM 2011. – *Chalice and paten for the sick, 1869, supplied by Laurids Grønlund in Odense.*



Fig. 22. Alterstager, o. 1650 (s. 1565). Foto AM 2011. – *Altar candlesticks, c. 1650.*

Messehagler, to nyere i hvidt og grønt stof. † *Messehagler*. 1700 var hagelen af rødt blommet fløj med brede guldkniplinger over ryggen.⁴ 1857 anskaffedes nye galoner til haglen,¹³ og 1869 indkøbtes en hagel med ægte guldgaloner.¹³

Et *alterkrucifiks* (fig. 23) fra 1786-87 må tilskrives Jens Hiernøe, måske som et egenhændigt arbejde. Kristusfiguren, 32 cm høj, hænger dybt i armene, hovedet er faldet ned imod højre skulder, knæene er skudt frem, højre fod lagt over den venstre, og det tætfoldede lændeklæde har snip ved begge hofter. Det glatte kors bærer en foldet seddel med Pilati ord og rejser sig fra en Golgatahøj i rocailleform med lille skriftfelt. Farverne er fra en restaurering 1902,³² delvis afskallende, så ældre staffering anes. I højens rocaille læses med sort frakturskrift: »Det er fuldbragt«. Krucifikset stod på alteret indtil det, formentlig 1964, blev henlagt på præstegårdens loft.

Alterskranke, 1786-87, tværs over koret med frembuget midtparti og stivere i form af åbne arkader. Den er malet grå og lyst blå 1995. Skranken smykkedes oprindeligt midtfor af et navnetræk

for Lars Thygeson og Abel Maria Lichtenberg, der nu er ophængt i skibet over døren (fig. 29, jf. s. 1571). 1856 ønskedes knæleskamlen gjort mindre og betrukket med rødt fløjl.¹³

Døbefont (fig. 26), romansk af rødlig granit, 90 cm høj, kummens tværmål 80 cm (Mackeprang, *Døbefonte* 177). Foden er formet som en pyramidestub over platte. En vulst danner skaft, og herfra vider kummen sig ud til en cylinder. Siden er glat, og dens nedre afslutning markeres af en vulst, mens mundingsranden ledsages af en attisk profil. Fordybningen er harmonisk, nu blåmalet,



Fig. 23. Alterkrucifiks, 1786-87, tilskrevet Jens Hiernøe i Horsens (s. 1565). Foto AM 2012. – *Altar crucifix, 1786-87, attributed to Jens Hiernøe in Horsens.*



Fig. 24. Dåbsfad, o. 1550-75, sydtysk (s. 1566). Foto AM 2011. – *Baptismal dish, c. 1550-75, South German.*

og i øvrigt ses på fonten rester af kalkning og lidt sort. 1882 rensedes den for maling.¹³ Indtil 1964 stod fonten ved korets nordside, nu i skibets nordøsthjørne.

Dåbsfad (fig. 24), o. 1550-75, af drevet messing, sydtysk, tværmål 66,5 cm. I bunden medaljon med det Habsburgske våben, herom et næsten udpudset minuskelbånd med »Got sei mit uns« (Gud være med os) samt en frise med hjort og hund, der gentages på fanen. I bunden, lige over våbenets ørnehoveder er graveret to små våbenskjolde med initialerne »GB« og »SB« for Goslev Budde (†1622) og hans 2. hustru Sidsel Bjørn,⁴¹ der må være tidligere ejere af fadet. Det kan være dette 'bækken', der nævnes i fonten 1706.⁴² Fadet har sidestykker bl.a. i Nødebo og Fuglse kirker (DK Frborg 1087, DK Maribo 726). En nyere *dåbskande* er af messing, 32 cm høj, med skævkækket korpus, svungen hank og muslingtud. En dåbskande savnedes 1830.⁴³

†*Korbuekrucifiks* (?). 1913 nævnes et 'ret interessant' stort krucifiks i koret.³²

Fontehimmel (fig. 25), 1786-87, udformet som et cirkulært stel af træ med en kanneleret nedre ring (tværmål 91 cm). Den afsluttes forneden med en gennembrudt frise af modvendte halvbuer, og fra ringen rejser sig fire bueribber (bøj-

ler) med bladornamentik, der mødes i en skjoldformet konsol foroven. Mellem ribberne er der udkåret guirlander og sammenbundne palme- og laurbærgrene. Grå bemaling med forgyldning fra 1995.

Prædikestol (fig. 28), 1786–87, et arbejde i Louis Seize-stil tilskrevet Jens Hiernøe. Kurven har fem fag samt en kort bro fra opgangen. Felterne, der på hjørnerne kantes af bladværk, prydes af trofæagtigt ophængte symboler (jf. *DK Ringkøbing* 1157).³⁶ Fra nord ses 1) en æreskrans af blomster, laurbær og palmeblade. 2) Krydsende overflødhedshorn og fakkel samt laurbær.³⁶ 3) Tornekrone, kors og spyd. 4) Egeløv med bog og slange.⁴⁴ 5) Som nr. 1. Nederst har kurven et profileret fodstykke med hængestykke i form af krydsende rundbuer, øverst en kuglebort under en profileret gesims.

Prædikestolen er opsat i skibets sydøsthjørne med samtidig opgang gennem triumfmuren og kurven hvilende på en firsidet bærestolpe med guttæ og aflange diamantbosser, der er fornyet i gammel stil 1880.¹³

Himlen ovenover (i 5½ fag) har glat gennemløbende frise, hængestykke som kurvens, og en profileret gesims, der bærer udsvejfede topstykker med to små cirkulære knopper. Loftet er glat omkring et stort Jahveøje i laurbærkrans og stråleglans. En *bogstol* fra 1800-tallet har form som en rigtig, opslået bog. Prædikestolen er siden 1995 bemalet i to nuancer af gråt med lidt forgyldning og blå loft under himlen.

Endnu 1978 stod prædikestolen et par meter vestligere ved vinduet med en længere gangbro fra åbningen i triumfmuren.⁴⁵ Dens oprindelige bemaling svarede til altertavlens og har været fornyet adskillige gange siden. 1861 blev stolens gesims betrukket med rødt fløj, ¹³ og 1862 blev himlen restaureret.¹³

Stolestaderne er fra 1786–87, selve bænke med fyldingsryglæn fornyede 1904. Gavlene, 136 cm høje, afsluttes foroven med en båndomvunden laurbærkrans og har udsvejfede armlæn og støtter under sæderne. Malet 1995 i gråt og hvidt med lidt lyserødt. Oprindeligt stod gavlene med lysegrå marmorering, kransene vistnok forgyldte. †*Stolestader*. 1715 var en del stole 'løse'.⁴



Fig. 25. Fontehimmel, 1786–87, tilskrevet Jens Hiernøe i Horsens (s. 1566). Foto AM 2011. – *Font canopy, 1786–87, attributed to Jens Hiernøe in Horsens.*



Fig. 26. Døbefont, romansk af granit (s. 1565). Foto AM 2011. – *Romanesque font of granite.*

En *præste- og skriftestol* (fig. 27) og en tilsvarende *degnestol*, begge fra 1786-87, står henholdsvis i korets nordøstre og sydøstre hjørne.

Stolene har karakter af lukkede kabiner, 180×106 cm, 275 cm høje. Langsiderne imod alteret har to profilkantede vinduesåbninger over lidt lavere glatte fyldinger. Kortsiderne, med dør, er

tilsvarende opbygget. På profilgesimsen står i vest (over døren) et udsvejfet topstykke med to små cirkulære knopper, og på hjørnet en vase med guirlande. Bemaling fra 1995 i to nuancer af gråt og en smule forgyldning. Oprindeligt stod stolene mørkerøde med rødbrunt og forgyldning samt lidt blåt.



Fig. 27. Præste- og skriftestol, 1786-87, tilskrevet Jens Hiernøe i Horsens (s. 1568). Foto AM 2011. – *Minister's chair and confessional, 1786-87, attributed to Jens Hiernøe in Horsens.*



Fig. 28. Prædikestol, 1786-87, tilskrevet Jens Hiernøe i Horsens (s. 1567). Foto AM 2011. – Pulpit, 1786-87, attributed to Jens Hiernøe in Horsens.



Fig. 29. Navnetræk af bemalet træ for Lars Thygeson til Bygholm og hans hustru Abel Maria Lichtenberg. Oprindelig fra alterskranke 1786-87 (s. 1565, 1571). Foto AM 2011. – *Monogram, painted on wood, of Lars Thygeson of Bygholm and his wife Abel Maria Lichtenberg. Originally from altar rail, 1786-87.*

1728 var $\dagger$ skriftestolen bag alteret meget gammel og brøstfældig.⁴

To ens *lukkede stole* fra 1786-87 er en rest af et ($\dagger$)herskabspulpitur (jf. ndf.) og står i skibets nordvestre og sydvestre hjørner flankerende tårnbuen (fig. 15-16).⁴⁶ De udgøres af kabiner, 170×170 cm, 275 cm høje, og har imod midtgangen højfyldinger, hvoraf de to danner døre med gammelt lukketøj. I øst kantes store vinduesåbninger af kannelerede pilastre med laurbærløv og guttæ, der bærer en enkel frise. Stolene, der afsluttes af en profileret gesims, er malet 1995 i gråtoner samt lyserødt og lidt forgyldning. Oprindelig stod stolene blå med lysegrå marmoring på pilastrene og forgyldte sirater.

Et ($\dagger$)*herskabspulpitur* for Bygholms ejere var opsat 1786-87 i kirkens vestende (fig. 15). Det strakte sig næsten frem til skibets vestligste vinduer og nåede helt op til loftet. Opbygningen blev båret af to stolper midtfor og af endnu bevarede, lukkede stole ved siderne (jf. fig. 15-16). Mellem disse sprang overetagens herskabsstol frem som en kabine med seks fag, der over brystningen åbnede sig med vinduer imod kirkerummet. Brystningen havde rektangulære fyldinger, mellem vinduerne sad små ornament, mens en

profilgesims dannede overgang til loftet. Trappen fandtes i den søndre lukkede stol.

Herskabsstolen var oprindelig bemalet mørk gråbrun med blå fyldinger og lidt forgyldning. O. 1862 anbragtes et $\dagger$ harmonium i pulpiturestolen, der 1916 omdannedes til orgelpulpitur (fig. 15, jf. ndf.). Nedtaget 1964.

Et $\dagger$ pulpitur nævnes tidligst 1725, da dets 'sprinkelværk' (gitre) var 'mestendels afrådnet og nogle borte'; stolene på pulpituret var 'en del brækkede'.⁴

Pengeblokke. 1) (Fig. 30), 1786-87, 105 cm høj, bestående af en boks med jernbeslag og tre over-



Fig. 30. Pengeblok, 1786-87 (s. 1570). Foto AM 2011. – *Poor-box, 1786-87.*

faldslukker på et kanneleret skaft med guttæ. Malet 1995 i to grå toner med påskriften »Ydre Mission« (fraktur). I våbenhuset. 2) O. 1875, bestående af en firsidet boks af støbejern på en drejet træstøje, højde 92 cm. Oven på blokken er 1995 sat en krukke af glaseret keramik, der er udført af Aage Würtz, Hatting (samlet højde 106 cm). Sortmalet. Opsat foran stolestaderne i nord. 1857 manglede kirken $\dagger$ fattigbøsser.¹³

Orgel (fig. 16), 2007, med 13 stemmer (heraf seks vekselregistre), tre transmissioner, to manualer og pedal, bygget af P. G. Andersen & Bruhn, Årsløv.

<i>Hovedværk</i>	<i>Pedal C-f'</i>
Principal 8'	Subbas 16'
Rørfløjte 8'	Rørfløjte 8' ⁴⁸
Oktav 4'	Principal 8' ⁴⁸
Kobbelfløjte 4' ⁴⁷	Oktav 4' ⁴⁸
Rørquint 2 $\frac{2}{3}$ ' ⁴⁷	Fagot 16'
Fløjteprincipal 2' ⁴⁷	
Nasat 1 $\frac{1}{3}$ ' ⁴⁷	
Terts 1 $\frac{3}{5}$ ' ⁴⁷	
Trompet 8' ⁴⁷	

<i>Svelleværk</i>
Blokfløjte 8'
Unda Maris 8' fra c
Kobbelfløjte 4' ⁴⁷
Rørquint 2 $\frac{2}{3}$ ' ⁴⁷
Fløjteprincipal 2' ⁴⁷
Nasat 1 $\frac{1}{3}$ ' ⁴⁷
Terts 1 $\frac{3}{5}$ ' ⁴⁷
Trompet 8' ⁴⁷

Tremulant for manual I & II. Kopler: SV-HV, HV-P, SV-P.

Orgelhuset er tegnet af Mogens Svenning. En messingplade på nordsiden meddeler, at orglet er »Skænket i 2007 af Ulla og Olav Würtz Hansen«. I tårnrummet.

*Orgel, 1964, af standardtype 'Ishøj' med fire stemmer, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby & Horsens. Disposition: Gedakt 8', Principal 4', Rørfløjte 4', Oktav 2'; klokkespil (fra kirkens tidligere $\dagger$ orgel).⁴⁹ I tårnrummet. 2007 flyttet til Rorup Kirke, Københavns Amt.

$\dagger$ Harmonium, nævnt i inventariet for 1862.⁵⁰ I herskabsstolen i skibets vestende. Harmoniet solgtes o. 1916 til Horsens Orgelbyggeri.



Fig. 31. Relief af reformatoren Hans Tausen udført til firehundredåret for hans fødsel 1894 (s. 1572). Foto AM 2011. – Relief of the reformer Hans Tausen made for the quatercentenary of his birth, 1894.

$\dagger$ Orgel (jf. fig. 15), o. 1916, med fire stemmer, bygget af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen. Disposition: Bordun 16', Principal 8', Salicional 8', Fløjte 4'; klokkespil,⁵¹ svelle. Koppel M4'-M. Pneumatisk aktion, bælgventilvindlade. Skænket 1916 af fhv. sognefoged P. Nielsen i Eriknauer.⁵⁰ I det omdannede herskabspulpitur i skibets vestende. Efter nedtagningen var instrumentet en årække i privateje.

Salmenummertavler, 1890 og senere, spinkle, 112×65 cm, med forlængede sidestykker, der afsluttes af nyere knopper. 1890 anskaffedes fire 'nye salmenummertavler med løse, indskydelige tal',¹³ der siden er suppleret til seks.¹³

Et navnetræk (fig. 29) »LT« og »AL« for kirkens bygherrer Lars Thygeson og Abel Maria Lichtenberg er nu ophængt over indgangen. Det er af bemalet træ, ca. 52×76 cm, og indfatter initialerne (kursivskrift) i to ovale laurbærkranse, der læner sig imod hinanden og er sammenbundet med en sløjfe foroven. Bemaling fra 1995 med

blå bund og forgyldning. Navnetrækkets oprindelige plads var på den samtidige alterskranke (jf. s. 1565).

Et *relief af Hans Tausen* (fig. 31) fra 1895 er udført i gips, 57×43 cm, efter billedhugger Aksel Hansens mindetavle 1894 i Birkende (Odense Amt). Det frontale brystbillede er indsat i en arkade, hvis bueslag ledsages af den fordybede versalskrift: »I morgen skal min Retfærdighed svare for mig«. Under portrættet læses tilsvarende »Hans Tausen« og i et felt nederst: »Guds Ords Prædiker født i Birkende 1494, Biskop i Ribe, død 1561«. Bemaling i gråt, hvidt og (uægte) forgyldning med bogstaverne optrukket i sort. Relieffet blev masseproduceret i forbindelse med 400-året for Hans Tausens fødsel og findes i flere kirker ikke mindst på Fyn (jf. *DK Odense* 619, 1145). Ophængt på sin gamle plads mellem korbuen og prædikestolen.

Lysekroner. 1) Formentlig 1786–87, af messing i barokstil med balusterskaft, kronende flaktørn og 2×8 lysearme samt stor, glat hængeskugle. Kronen hænger i sit oprindelige ophæng med kloder og har plads i tårnrummet. Den hang i skibet indtil 1924, da der indlagdes elektricitet i kirken.⁵² 2–9) 8 hjulkroner i skibet fra 1964.

Kirkeskib, 1966, »St. Thomas«, en gave fra folketingsmand Aksel Sørensen og hustru, Ruglykke, udført af D. A. Jensen, Glud, som en model af et tremastet handelsskib fra 1777. Skibet er 142 cm langt og har 2×9 kanonporte, skroget er sortmaleret, bunden hvid. Et dokument, nedlagt i skibet, rummer oplysninger om det og ønsker lykke på færd.⁵³

Klokke, 1992, tværmål 102 cm, med borter af vinløv om slagring og hals samt om halsen en indskrift med versaler: »Støbt til Hatting Kirke i året 1992 af Pierre Paccard i Frankrig. Skænket af gårdejer Aksel Sørensen og hustru Anna Marie født Smidstrup«. På legemet læses et vers overført fra ↑klokke nr. 6. Ophængt i nyere slyngebom i ældre klokkestol (til én klokke) af egetræ.

↑*Klokker.* 1) Ved klokkeskatten 1528–29 afleverede kirken en klokke 'med al jernfang', der vejede tre skippund og tre lispund (jf. s. 1018–19).⁵⁴ 2–3) 'Klokker' (formentlig to) overført til kirken efter nedbrydning af ↑kirken i Eriknaur.⁸ 4) 1692. Ifølge Danske Atlas var kirkens klokke støbt 1692

og bar indskriften: »Min Mund er viid/ min Tunge lang/ ieg kalder Folk til Kirkegang«.⁵⁵ 5) 1767, med navne på støberen M. G. Troschell, København, og kirkeeejeren L. Thygsen. Om halsen læstes: »Me fecit M. G. Troschell, Hofglockengiesser, Copenhagen. Soli deo gloria« (Mig gjorde M. G. Troschell, hofklokkestøber, København. Gud alene æren). Videre stod der på legemet: »Jeg før var dum, ey duede/ at sammenkalde Folkene/ men denne Lyd og Skikkelse/ mig give lod min Eiere/ Anno 1767 L. Thygsen«.⁵⁶ 6) 1885, med omskrift: »Omstøbt 1767 og 1885, sidste gang på bekostning af K.m.hr. A. T. Schytte til Bygholm«. Et mærke angav støberens navn »J. Stallknecht, Horsens«, og på legemet læstes verset: »Jeg ringer for øre, jeg ringer for sind, jeg minder om flygtende timer, tid ringer jeg ud kun, men evighed ind, og om himmerigs glæde jeg kimer«.

GRAVMINDER

Et *epitafium* (fig. 32) er sat o. 1709 over Jørgen Jørgensøn Hatting fordum provst over Hatting Herred i 27 år og sognepræst til Hatting menighed i 34 år, †1709 i sin alders 83. år, med sin hustru Ellen Henrics Daatter Krabbe, der i et hæderligt ægteskab i 48 år blev moder til ti børn, tre sønner og syv døtre, †1724 i sin alders 83. år. Gravvers, der meddeler, at »Legemerne hafver Jorden udi Giemme her neden for«. Mindeord.⁵⁷

Epitafiet har karakter af en gravsten af bemalet kalksten, 150×86 cm. Gravskriften, med indhuggede versaler, optager det meste af fladen, mens man foroven ser to basunblæsende engle, der mellem sig støtter en æreskrans af bladværk med bibelcitater: »Naar Hyrdernes Første Aabenbares skal I bære Ærens Kranz, som icke skal Visne. I.P:V. 4« (1 Pet. 5,4). Bemalingen må være et oprindeligt træk, men de nuværende farver er resultatet af opmalinger. Indskriften står forgyldt på brun bund, relieffet i grønt og gult på blå bund. Overført fra ↑kirke og indmuret i korets sydvæg.

Gravsten. Alle kirkens seks gravsten har formentlig ligget i den gamle ↑kirkes gulv. De fleste lå i korgulvet indtil 1924, da de blev opstillet imod våbenhusets vægge. Siden 1995 er fire af stenene opsat imod tårnrummets vægge.



Fig. 32. Epitafium, o. 1709, over provst og sognepræst Jørgen Jørgensen Hatting og hans hustru Ellen Henriksdatter Krabbe (s. 1572). Foto AM 2011. – Sepulchral tablet, c. 1709, of rural dean and incumbent Jørgen Jørgensen Hatting and his wife Ellen Henriksdatter Krabbe.



Fig. 33–34. 33. Gravsten nr. 1, o. 1650–75, over ukendte (s. 1574). 34. Gravsten nr. 3, o. 1750, over ukendte (s. 1574). Foto AM 2011. – 33. *Tombstone, c. 1650–75, unknown deceased.* 34. *Tombstone, c. 1750, unknown deceased.*

1) (Fig. 33) o. 1650–75, over ukendte. Grå kalksten, 161×106 cm, med rester af skråstillet versalskrift, som optager hele stenens midterste del og kun er brudstykkevis læselig. Over skriftfeltet ses bladværk med et englehoved, under det et udsnit ovalfelt i laurbærkrans, mens stenens hjørner optages af medaljoner med udhuggede evangelister. På medaljonernes rand findes rester af deres navne med indhuggede versaler. Foroven ses (tv.) »St. Matt[hæus]« og Markus, forneden Lukas og Johannes. Stenen var indtil 1995 opsat imod våbenhusets østvæg, nordligst. Nu nedlagt i våbenhusets gulv.

2) O. 1707, over velforstandige mand Jochum Timmermand fordum forpagter på Biügholmsmølle, †11. marts 1707 i sin alders 61. år med sin kære hustru Magd[al]ene Timmermand, †6.(?) aug. 1702 udi sin [alders ... år] samt deres elske-

lige, unge søn [J]o[c]hum Timmermand, †9.(?) maj 1696 i sin alders 10. år.

Grå kalksten, 213×120 cm, venstre tredjedel er skjult af et skab. Midtpartiet optages af gravskriftens indhuggede versaler. Derover holder to genier med kolbeblomster imellem sig en bruskroset, som rummer et hjulkors. Nederst ligger omgivet af løvværk en yngling, der hviler albuen og hovedet på et kranium med knogler, mens den anden hånd holder et timeglas imod det bøjede knæ. Denne forkrænkelighedsfigur har sidestykker på gravsten i Fredericia Skt. Michaelis og Stouby kirker (s. 417, 1239), der kan skyldes samme stenhugger. Opsat imod skibets nordvæg inde i den lukkede stol.

3) (Fig. 34), o. 1750, over ukendte. Rødlig kalksten, 161×106 cm, i lokal rokokostil. Det store, udsnitte indskriftfelt midt på stenen krones på barokvis af den opstandne Frelser, som flankeres af

to små forfærdede romerske soldater, der sidder i feltets konkavt afskårne hjørner. Opstandelsen omfattes af et nu tomt skriftbånd, skriftfeltets sider af rocaille, og under det ses et større rocaillefelt, der også må have indeholdt skrift. Endelig er der i stenens hjørner udtrådte rester af evangelisterne, som sidder med deres bøger og symbolvæsnere (Markus øverst tv.). Indtil 1995 op imod væggen i våbenhuset, nu imod tårnets vestvæg, sydligst.

4) (Fig. 36), o. 1763, over Hans Hatting, forhen sognepræst for Hatting menighed, *den ... 1699, kaldet til Hatting menighed 1738 og året derefter

gift med Ellen Toxverd, †1740, som efterlod ham som fader til en datter. Gift 2. gang 1741 med Ann[ette Christine] J[acobsdatter] St[eenstrup], deres ægteskab blev velsignet med to sønner og otte døtre, †16. juli 1763 »ved en sagte Død« i en alder af 65 år og 7 måneder. »I denne Støvets Bolig« hviler hos ham foruden fem børn »hans tvenne elskelige Hustruer, af hvilke ... blev samlet til ham i en Alder af Aar«.

Rødlig kalksten, 194×137 cm, et velhugget arbejde i rokokostil tilskrevet Jens Jensen den Yngre i Horsens.⁵⁸ Det højoval skriftfelt med indhugget

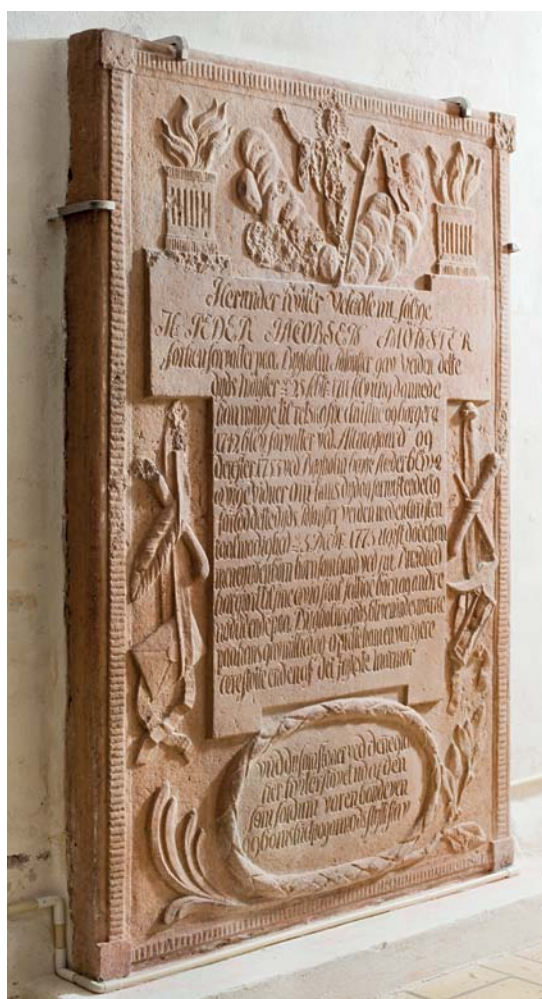


Fig. 35-36. 35. Gravsten nr. 5, o. 1775, over forvalter Peder Jacobsen Mønster, tilskrevet Jens Hiernøe i Horsens (s. 1576). 36. Gravsten nr. 4, o. 1763, over sognepræst Hans Hatting og hans to hustruer. Tilskrevet Jens Jensen den Yngre i Horsens (s. 1575). Foto AM 2011. – 35. Tombstone, c. 1775, of estate manager Peder Jacobsen Mønster, attributed to Jens Hiernøe in Horsens. 36. Tombstone, c. 1763, of incumbent Hans Hatting and his two wives. Attributed to Jens Jensen the Younger in Horsens.



Fig. 37. Gravsten nr. 6, o. 1786, over forvalter Christian Kollin (s. 1576), tilskrevet Jens Hiernøe i Horsens. Foto AM 2011. – Tombstone, c. 1786, of estate manager Christian Kollin, attributed to Jens Hiernøe in Horsens.

kursivskrift indfattes af palmegrene og har som baggrund en portalagtig niche, foran hvis sidepilastre der står to dydefigurer, Troen (tv.) og Håbet. Over den profilerede gesims står den opstandne Frelser med sejrsvæben indfattet af en vilter rocaille. Stenens hjørner har medaljoner med skrivende evangelister, hvis navne er anført på stenens tværriffede kant. Foroven ses »S: Matheus« (tv.) og »S: Marchus«, forneden »S: Lucas« (tv.) og »S: Johannes«. Mellem de to nedre evangelister afslutter et bredovalt rocaillefelt med gravverset:

»De Levninger som giemmes her,
Var forhen siæle Boliger,
hvor Dyd og Guds Frygt var at finde.
Paa samlings Dag skal Jesu Lüd
Opvække Dem til Himlens Frjyd,
Der ey skal endes nogensinde«.

Stenen har nære paralleller i forvalter Jacob Rinds gravsten fra o. 1762 i Falling Kirke og Dy-

nes Guldbergs fra o. 1758 i Gylling (DK Århus 2738-40, 2835).⁵⁸ Stenen befandt sig udendørs opsat imod kirkemuren indtil 1995 (foto i NM), da den opsattes imod tårnrummets nordvæg.

5) (Fig. 35), o. 1775, over Peder Jacobsen Mønster forhen forvalter på Bygholm. »Mønster gav verden dette dydsmønster 25. febr. 1711. Selv (som) ung dannede han mange til retskafne, christne borgere«. 1742 blev han forvalter på Allinggaard (Viborg Amt) og derefter 1755 ved Bygholm, †5. dec. 1775, ugift, men »han eyede børn børn, som hand ved sin Rundhed har gjort til sine. Ævig skal fattige børn og andre nødlidende paa Bygholms Gods blivendes mærke paa hans gavmildhed og opsette ham en varigere ærestøtte end en af det fasteste marmor« (jf. DK Holbæk 107, kirkegårdsmonument nr. 1).

Rødlig kalksten, 178×119 cm, tilskrevet Jens Hiernøe i Horsens.⁵⁹ Det hammerformede skriftfelt med indhugget skriveskrift kronet af den opstandne Frelser i en skykrans, som flankeres af brændende lamper. Skriftfeltet kantes af hængébånd med de ophængte symboler knogler, pen, brev, le og timeglas, og forneden afslutter et vers i laurbærkrans: »Viid du som staaer ved den(n)e Grav, her hviler Stövet ud af den, som forudum var en Bondeven og Børns Hielp og Armods Stytestav«. Indtil 1995 var stenen opsat imod våbenhusets østvæg, nu imod tårnrummets sydvæg.

6) (Fig. 37), o. 1786, over Christian Kollin forudum forvalter ved stamhuset Fusingøe, †16. nov. 1711 i Kolding, †6. marts 1786 i Magbal (Møbal-le?) i Katrup Sogn (Skanderborg Amt). Gravvers med valgsprog og den afsluttende sætning: »Evig skulle Kolding Byes Fattige med taknemmelighed erindre Hans Aske«.

Rødlig kalksten, 172×121 cm, tilskrevet Jens Hiernøe i Horsens.⁵⁹ Det hammerformede skriftfelt har rester af indhugget kursivskrift. Det kronet af den opstandne Frelser i skykrans, som flankeres af brændende lamper. Feltet kantes af hængébånd med de ophængte symboler knogler, fascies, timeglas, le, pen, brev, og nederst afslutter en laurbærkrans med gennemstukken palme- og olivengren. Indtil 1995 opsat imod våbenhusets østvæg, nu imod tårnrummets vestvæg i nord.



Fig. 38. Mausoleum, o. 1803, for Lars Thygeson til Bygholm, hans hustru Abel Maria Lichtenberg, sønnen Gert Nikolaj samt tre tidligt afdøde børn. Monumentet er tegnet og leveret af bygmester Johan Jørgen Høffner i Horsens (s. 1577, jf. fig. 39). Foto EN 2011. – *Mausoleum, c. 1803, for Lars Thygeson of Bygholm, his wife Abel Maria Lichtenberg, his son Gert Nikolaj and three children who died young. Monument designed and supplied by the master-builder Johan Jørgen Høffner in Horsens.*

Et *mausoleum* (fig. 38) fra o. 1803 er opført på kirkegården over Lars Thygeson i sin tid etatsråd og herre til Bygholm, *2. juni 1741 på Matstrup, †28. jan. 1812 på Bygholm, tillige med sin elskede dydfulde hustru Abel Maria Lichtenberg, *14. sept. 1739, †23. maj 1810 på Bygholm. I deres 42 års ægteskab avlede de fire børn: Geert Nicolay Thygeson, *4. marts 1770 på Bygholm, †16. nov. 1787 som student i København (jf. kisteplade ndf.), Bodil Helene Thygeson, *2. april 1772, †18 febr. 1773, Emmanuel Thygeson, *29. april 1773, †... jan ... og Thyge Jesper Thygeson, *12. dec. 1775, †21. maj 1777. Indskriften afsluttes med ordene: »Dyden adler/ Fortienester forevige./ Retskaffenhed forjættes uophørlig Naade Lön./ Hvile af Deres Arbeide Men Deres Gierninger Følge Med Dem«. ⁶⁰

Monumentet har karakter af et mausoleum i form af en ca. 3 m høj græsklædt gravhøj med

gravkammer, hvis forside imod øst danner en udsmykket væg af sandsten og marmor, der er tegnet, leveret og opsat af bygmester Johan Jørgen Høffner i Horsens (jf. fig. 39). Væggens let fremspringende midtparti kronet af en stor pyramideformet stela (sandsten), hvorpå gravskriften læses (indhugget kursiv), og som foroven bærer en rosenkrans. Pyramidens postament har *relief* af hvidt marmor (fig. 41), der viser en kvinde, som knæler sørgende, idet hun bøjer sig ind over en cypresbehængt urne. I den ene hånd holder hun to skjolde med våbener for Thygeson og Lichtenberg. Relieffet flankeres af to metaer, de særlige søjler, som i den romerske arena angav, at man skulle sætte farten ned. ⁶¹ Midtpartiet flankeres af vandret afstribede sidemure med aftrappet afdækning, og alt hviler på et podium i form af en tre trin høj trappe, der i vid udstrækning er fornyet ved en frilægning og nødtørfvig restaurering 1964. I modsat side af monumentet ses i vest

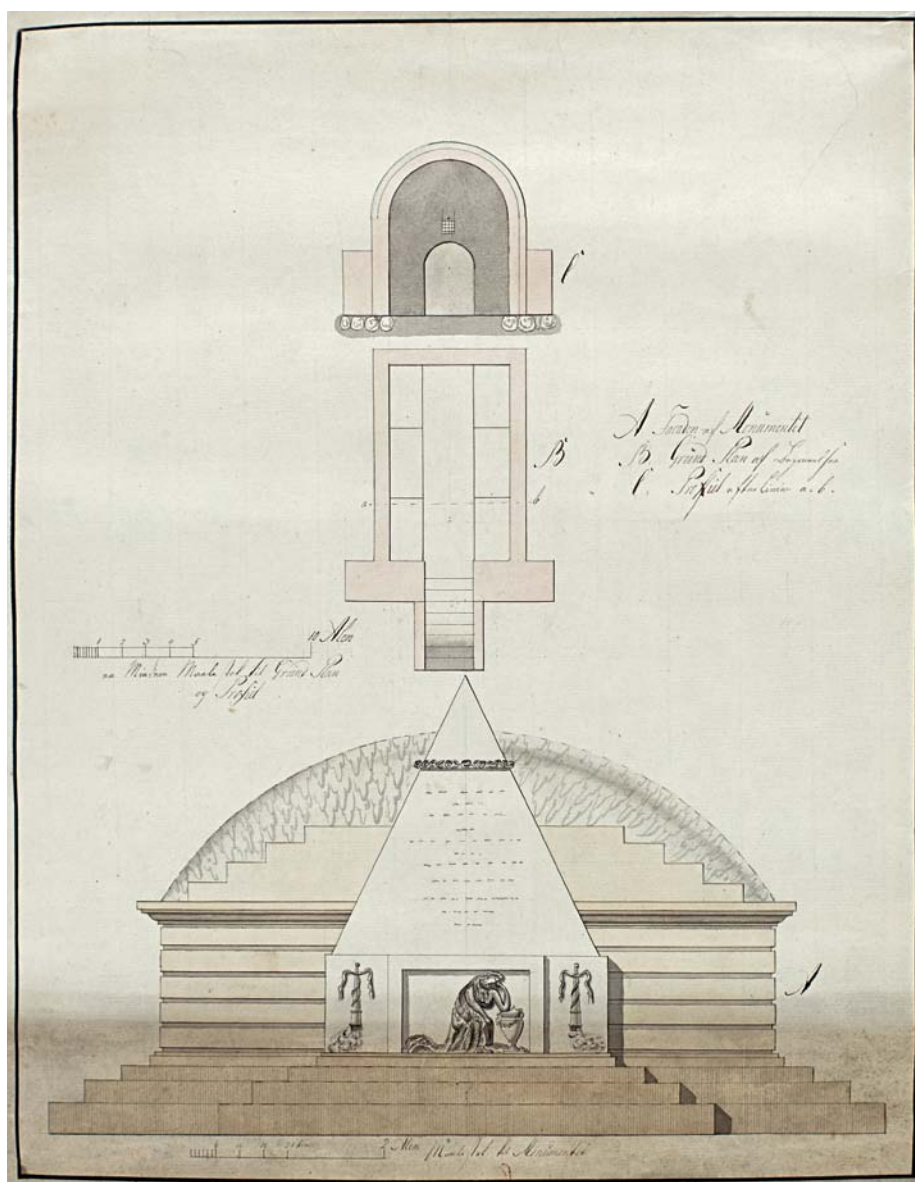


Fig. 39. Mausoleum, o. 1803, for Lars Thygeson til Bygholm og hans familie, tegning til monumentet af bygmester Johan Jørgen Høffner i Horsens (s. 1577-78, jf. fig. 38). Opstalt 1:50; plan og snit 1:200. I Landsarkivet for Fyn. — Mausoleum, c. 1803, for Lars Thygeson of Bygholm and his family, drawing for the monument by the master-builder Johan Jørgen Høffner in Horsens.

spor efter en nedgang til $\dagger$ gravkammeret, hvis indgang 1890 var lukket med et jerngitter. 1964 blev kammeret tømt for kister, og 1984 er foretaget en gennemgribende istandsættelse, som har gengivet monumentet dets oprindelige fremtræden. Et indhegnende $\dagger$ jerngitter foran med rejste spydspidser fandtes endnu 1936 (foto i NM).

1935 tilskrev V. Thorlacius-Ussing Johannes Wiedewelt monumentet.⁶² Siden har Karin Kryger 1985 fremdraget Johan Jørgen Høffners tegning til det (fig. 39) og hans overslag på leveringen 1803. Heraf fremgår, at Høffner ikke selv havde udført monumentets hovedstykker, dvs. pyramiden og relieffet, men havde købt dem i Køben-

havn for 700 rdlr. Af kronologiske og stilistiske grunde kan det ikke være i Wiedewelts værksted, stykkerne er købt.⁶³ Skulptøren var således antagelig københavnsk, men han er ikke identificeret.

I gravkammeret hos ægteparret har hvilet deres tre tidligt afdøde børn og sønnen Gert Nikolaj (jf. ovf.),⁶⁴ der døde 17 år gammel som nybagt student i København. Hans kisteplade er bevaret (fig. 40) med gravskrift over Geert Nicolai de Thygeson (jf. ovf.), »Dydens Yndling, Retskaffenheds Ven, Videnskabernes sande Dyrker«, *4. marts 1770 på Bygholm af etatsråd Lars de Thygeson og Abel Maria de Lichtenberg. Han blev efter overstået Examen Artium sept. 1787 indlemmet blandt de studerendes tal ved universitetet i Kiøbenhavn, men anfaldet af en pludselig sygdom døde han sammesteds 16. nov. Trøste- og mindeord, af hvilke skal citeres:⁶⁵

»...
Græder Venner! Han fortiener Eders Taarer.
Dog dæmper Sorgen!
Forhænget, der saa tidlig skiulte ham,
Drages engang til Side
og
Evigheden skal da giengielde
Tabet af den Elskte«.

Pladen er af bly formet som et delvis udrullet brev, 39×32 cm. Indskrift med graverede versaler (navne) og skriveskrift. Udtaget af gravkammeret 1964 og nu opsat på korets vestvæg i syd. Andre ubetydelige småfund indsendtes samtidig til Nationalmuseet,⁶⁶ mens et *†kistekrucifiks* af forgyldt bly fra en af kisterne 1964 blev ophængt i kirken som dåbskrucifiks, men 1984 stjålet af en person, som mente, at det var af guld. Krucifikset, der omtales som plumpt, kom tilbage til kirken, men i ødelagt tilstand og er siden bortkommet.⁶⁷

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1800, over ukendte, en bondegravsten af rødlig granit, rektangulær, 171×64 cm. Stenen dækkes af en nu ulæselig indskrift med indhuggede versaler på ca. 15 linjer. Sydvest for kirken.

*O. 1838, over agtbare ungkarl Therkild Hansen, *2. febr. 1801 i Eriknaur, †17. juni 1838 sammesteds. Citat fra Matt. 5,8 samt afsluttende ord: »Dette Minde reistes ham af hans erkjendte sødskende«. Støbejernskors, 129 cm højt, i



Fig. 40. Kisteplade, o. 1787, for student Gert Nikolaj Thygeson (s. 1579). Foto AM 2011. — *Coffin plate, c. 1787, for the student Gert Nicolaj Thygeson.*

to dele, med antikvaskrift og versaler samt ender i form af treblade. I Horsens Museum (uden inv. nr.).⁶⁸

*2) O. 1860, over ungkarl og gårdejer Iens Hansen, *1797 i Eriknaur, †6. sept. 1860 sammesteds i en alder af 63 år. Citat fra Luk. 11,28. Støbejernskors, 132 cm højt, med kursivskrift og arme, der ender i gennembrudt bladværk af klassicistisk karakter. Foroven ses et håndtryk, forneden en lille engel, og nederst er med versaler anført støberiets navn: »Nels (sic) ... Jochumsen Horse[ns]«. ⁶⁹ I Horsens Museum (inv.nr. 8314).

3) O. 1863, over Abel Marie Rosendahl, *2. febr. 1794, †1. juni 1863. Sandstensgrotte med kronende kors af hvidt marmor, 125 cm høj. Den dækkes af vedbend på nopret bund og har indfældet en fladbuet, hvid marmorplade med indhugget antikvaskrift. Afsluttende gravvers. Sydvest for kirken.

*4) O. 1863, over Maren Hansdatter, *21. jan. 1804 i Eriknaur, †17. nov. 1863 sammesteds. Citat fra Åb. 2,10. Støbejernskors, 130 cm højt, med trekløverender. I Horsens Museum (inv.nr. 8317).



Fig. 41. Relief af sørgende kvinde, udsnit af mausoleum for Lars Thygeson og hans familie, o. 1803 (s. 1577, jf. fig. 39) Foto EN 2011. – *Relief of mourning woman, detail of mausoleum for Lars Thygeson and his family, c. 1803.*

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Vejle Amt i almindelighed henvises til s. 56-58, vedr. litteratur og forkortelser til s. 59-62. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. NM. *Håndskrifter.* Fr. Uldall, Om de danske landsbykirker VI, 293-95 (1895). – *Notesbøger.* Søren Abildgaard IX, 18. – *Indberetninger.* A. C. Holm 1890 (kirkegård); Verner Thomsen 1962 (inventar); Lucien Hecklen 1962 (herskabspulpitur); L. Ammitzbøll 1964 (klokkeindskrift); Mogens Larsen 1981 (inventar); Tycho Clemmensen 1985 (det Thygesonske mausoleum); Kirsten Trampedach 1995 (kalkmaleri); Per Kristensens Tegnestue 1992 (forslag til istandsættelse af kirken) og 1995 (forslag til genopførelse og nyindretning af våbenhus); Henriette Rensbro 2009 (arkæologiske undersøgelser på kirkegården).

Tegninger og opmålinger. NM. Blyantsskitse af kirken og Thygesons begravelse 1819 i artillerikaptajn Carl Friedrich von Bruuns 'Journalistiske Optegnelser' (håndskrift); tegning af døbefont 1902 ved J. N. Israelssen; tryk af plan af bygning og opmåling af herskabspulpitur og lukkede stole ved Helge Andreassen 1961; tryk af opmålinger ved Per Kristensens Tegnestue 1990 (plan, opstalter og snit); forslag til nyindretning af våbenhus ved Per Kristensens Tegnestue 1995 (plan og facader); tryk af forslag til opstilling af nyt orgel ved Birch & Svenning 2006 (planer og snit).

Landsarkivet for Fyn. Tegning til mausoleum for Lars Thygeson ved Johan Jørgen Høffner 1803.

Privateje. Maleri af kirken fra begyndelsen af 1800-tallet.

Litteratur. Henry T. Kjær og Helle Bie Frisman, *Hatting – kirke og sogn 1787-1987*, udgivet af menighedsrådet 1987 (58 s.) (forkortet Kjær og Frisman 1987);

Carsten Bach-Nielsen, »'At betragte Guds Ord' – om allegorier i 1700-tallets kirkeinventar«, *KirkehistSaml* 1987, 153–82, især 171 ff. (forkortet *Bach-Nielsen* 1987).

Historisk indledning og bygningsbeskrivelse ved Niels Jørgen Poulsen, inventar og gravminder ved Ebbe Nyborg og orgler ved Ole Beuchert Olesen. Engelsk oversættelse ved James Manley. Oversættelse fra latin ved Peter Zeeberg. Korrektur ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet april 2012.

¹ Ejerskabet til hovedgården Bygholm, i sognets nordøstlige hjørne, overgik 1918 med flere gårde til Horsens Kommune; hovedbygningen med 800 tdr. land er 1. okt. 1927 indlemmet i Horsens Kommune.

² *Kronens Skøder* II, 465. Anders Jensen Thonboe (†1697) erhvervede 1684 Hanstedgård; jf. hans epitafium i Hansted Kirke (*DK Århus* 4852 f.).

³ LAVib. *Århus bispearkiv*. Specifikationer af stiftets kirketiender og deres ejere 1690 (C 3.1162). – Ved et syn af kirken 15. maj 1706, formentlig i forbindelse med dens afgivelse til Bygholm, siges det, at kirken (i sin tid, før 1690) var blevet 'berettiget' provst Jørgen Jørgensen Hatting af landsdommer Peder Luxdorph i Fyn. Synsforretningen er gengivet i *Kjær og Frisman* 1987, 5–6.

⁴ LAVib. *Århus bispearkiv*. Kirkesyn 1700–1803 (C 3.1166–76).

⁵ Jf. synsforretningen 1706 i *Kjær og Frisman* 1987, 5–6.

⁶ *Kronens Skøder* IV, 277.

⁷ *Kjær og Frisman* 1987, 55–56.

⁸ *KancBrevb* 24. okt. 1560.

⁹ *ActaPont* V, nr. 3396 og 3470. Jf. Troels Dahlerup, *Det danske sysselprovsti i middelalderen*, 1968, 272.

¹⁰ *KancBrevb* 24. okt. 1560 og 25. sept. 1578.

¹¹ *ÆldNordArch* II, 166 og V, 118.

¹² Monterne opbevares i Den Kongelige Mønt- og Medailliesamling (F. P. 2835).

¹³ LAVib. *Bjerre-Hatting Hrd.s provsti*. Synsprotokol 1833–1901 (C 36.4–7).

¹⁴ *MeddÅrhSt* 1972, 48, og 1981, 125–26. Arbejdet er udført under ledelse af kirkegårdsinspektør Volmer Rud Nielsen, Horsens.

¹⁵ Det tidligere stuehus og det meste af udbygningerne var ødelagt ved en brand 1789, jf. *Kjær og Frisman* 1987, 50–51. Hans Rosendahl (præst 1788–1843) huskedes siden for sin gæstfrie og venlige bolig. Ud over at være embedsmand og mønsterværdig husfader var han også gartner og snedker og idelig beskæftiget med mange ting. Han efterlod sig en betydelig portrætsamling samt en stor samling af konkylier, jf. *WibergPræstehist* I, 555–56.

¹⁶ RA. *Danske Kancelli*. Rentekammerafdelingen. Seks års kirkeregnskaber 1614–20 (B 184e).

¹⁷ En datering af tårnet til kong Hans' tid (1482–1513)

bekræftes måske af en mønt, der 1964 blev fundet i tårnummets gulv (jf. historisk indledning).

¹⁸ *Kjær og Frisman* 1987, 5–6.

¹⁹ LAVib. *Århus bispearkiv*. Kopibog 1785–88 (C 3.25).

²⁰ Otto Norn, »Bygmester Anders Kruuse«, *Kulturmin-der*, 1944, 33–79.

²¹ Guttæ, der hører med til Jens Hjernøes faste repertoire (jf. hans mange gravsten) er ligeledes anvendt på tårnet i Resen fra 1792 (*DK Ringkøbing* 1138 f.).

²² Citatet fra Salmernes bog lyder: 'Herre, jeg elsker dit hus, det sted, hvor din herlighed bor'.

²³ I en anonym notits 1791 hedder det, at kirken nu 'næppe har sin lige i hele landet. Der er intet sparet på at gøre bygningen fast og varig, lys og rummelig, alt er anbragt med smag og sirlighed', jf. *Kjær og Frisman* 1987, 7. – Artillerikaptajn Carl Friedrich von Bruun taler i sine 'Journalistiske Optegnelser' (1819) om 'en vakker kirke'.

²⁴ Aage Simonsen, »Almueskolerne under Bygholm Gods ved Aar 1742«, *ÅrbVejle* 1932, 186–96.

²⁵ Jf. Helle Bie Frisman, »Etatsråd Lars de Thygeson – født Lars Thygesen. Skitse til en karakteristik« og »Landsbyerne Hatting og Eriknaur eller Hatting sogn og menneskene i det i 1787«, i *Kjær og Frisman* 1987, 9–14 og 17–26.

²⁶ Jf. Annette Hoff, *Gehrde de Lichtenberg*, Horsens 2007, 221 f., 252 ff. Spiret på Ølsted Kirke er formodentlig opsat 1765 af Lichtenbergs svigersøn, Jochum de Lichtenhjem.

²⁷ Tyrsting og Hatting er blandt de få danske landsbykirker, der blev bygget i 1700-tallet. De andre er Damsholte på Møn (1741), fiskerkirkerne i Hornbæk (1737) og Gilleleje (1746) samt skipperkirkerne på Fanø, Sønderho (1782) og Nordby (1786).

²⁸ Otto Norn 1944 (jf. note 20). Om Anders Kruuse og Akademiet, se: Ulla Kjær, *Nicolas-Henri Jardin – en ideologisk nyklassicist*, 1–2, Kbh. 2010, 211.

²⁹ Hovedparten af periodens nye eller nybyggede kirker i Skåne og Sverige i øvrigt er brede langhuse, kombineret med en apsis eller et lille sakristi. Jf. *Kyrkobyggnader 1760–1860*, Del 1 (Skåne och Blekinge) og Del 2 (Småland och Öland), *SvK* vol. 210 og 216, Stockholm 1989 og 1993.

³⁰ LAVib. *Ribe bispearkiv*. Kirke- og præstegårdssyn 1811–15 (C 4.709).

³¹ *MeddÅrhSt* 1994, 114.

³² LAVib. *Bjerre-Hatting Hrd.s provsti*. Synsprotokol 1901–22 (C 36.3).

³³ Et eksempel på en sådan udvidelse af romanske granitvinduer ved behugning kendes i Brøndum Kirke (*DK Ribe* 1926 (med fig. 22), 3538).

³⁴ NM. Indb. ved Kirsten Trampedach 1995. Der var tilsyneladende ikke maleri i hvælvet kapper.

³⁵ Otto Norn, »Billedhugger Jens Hiernøe og hans kirkelige Arbejder i Vejle Amt«, *ÅrbVejle* 1938, 181–85. Jf. også *Bach-Nielsen* 1987, 171 ff.



Fig. 42. †Fodgængerlåde, o. 1786(?), i det søndre kirkegårdsdige, nedtaget 1980 (s. 1549). Foto Morten Aaman Sørensen 1972. – †Pedestrian gate, c. 1786(?), in the southern churchyard wall, removed in 1980.

³⁶ Jf. Bach-Nielsen 1987, 171 ff.

³⁷ NM. Søren Abildgaards notebog IX, 18.

³⁸ Se Bent Knie-Andersen, *Horsens købstaden og guldsmedene 1500-1900*, Horsens 2006, 199-202.

³⁹ Knie-Andersen (jf. note 38) 184-89.

⁴⁰ *Kjær og Frisman* 1987, 39, med henvisning til Liber Daticus.

⁴¹ *Kjær og Frisman* 1987, 34.

⁴² *Kjær og Frisman* 1987, 6.

⁴³ LAVib. *Århus bispearkiv*. Kirke- og præstegårdssyn 1830-35 (C 3.1177).

⁴⁴ *Bach-Nielsen* 1987 ser flere tolkningsmuligheder. Der kunne være tale om syndens årsag, slangen i Paradiset og løvbogen (den gamle pagt), eller om slangen som Klogskabens attribut og bogen som Bøernes Bog.

⁴⁵ Dette velsagtens for at bringe den og dermed præstens stemme nærmere †herskabsstolen.

⁴⁶ Endnu efter midten af 1900-tallet brugtes om stole- ne betegnelsen 'kusestole', velsagtens fordi herskabets kuse havde plads i dem.

⁴⁷ Vekselsregistre, placeret i svelleværket. De enkelte stemmer kan valgfrit benyttes fra hovedværkets eller svelleværkets klaviatur.

⁴⁸ Transmission fra hovedværket.

⁴⁹ Klokkespillet var placeret i den søndre lukkede stol.

⁵⁰ *Kjær og Frisman* 1987, 43.

⁵¹ Klokkespillet blev 1964 tilsluttet det nye *orgel.

⁵² *Kjær og Frisman* 1987, 46.

⁵³ *Kjær og Frisman* 1987, 41 f., hvor dokumentet er gengivet i sin helhed.

⁵⁴ R.A. *Rentekammeret*. Regnskaber ældre end 1559. 1528-29. Fortegnelse over indkrævede klokker (reg. 108a).

⁵⁵ *DaAtlas* 4, 139. Se også Sigurd Elkjær, »Af Degnen Herlov Dalhoffs Optegnelser I«, *Aarbøger for Aarhus Stift* 1928, 190.

⁵⁶ NM, korrespondance. Brev til F. Uldall 5. nov. 1890 fra J. Stallknechts Jernstøberi i Horsens.

⁵⁷ Hele teksten er aftrykt i *Kjær og Frisman* 1987, 39.

⁵⁸ Otto Norn, »En østjysk Billedskærslæggt fra det attende Aarhundrede«, *NMArb* 1939, 53-54.

⁵⁹ *Norn* 1938 (jf. note 35), 198 ff.

⁶⁰ Lovordene læses i dag ikke fuldstændigt, men er suppleret efter ældre fotografi i NM.

⁶¹ Carsten Bach-Nielsen, »Ved vejs ende«, *Sfinx* 2011, nr. 4, 32-35.

⁶² V. Thorlacius-Ussing, »Ukendte Arbejder af Johannes Wiedewelt«, *Kunstmuseets Aarsskrift* 1935, 123. Jf. *Norn* 1938 (note 35) 185.

⁶³ Kryger, *Studier* 317-18.

⁶⁴ Han og de tre børn må frem til mausoleets indretning have hvilet i en eller anden form for begravelse inde i kirken.

⁶⁵ Den fulde ordlyd er aftrykt i *Kjær og Frisman* 1987, 37.

⁶⁶ Således en kridtpibe, en haspe af kobber, en ring af bly m.m. Den eneste rest af begravelsesudstyr kunne være en fliget rand af kobberplade, 1,8×1,3 cm, der måske er rest af en kisteplade (inv.nr. D 302-1964).

⁶⁷ NM, korrespondance. Brev fra menighedsrådet 8. marts 1984. Tyven havde først prøvet at afsætte krucifikset til en guldsmed, men da han erfarede dets værdiløshed, havde han smidt det i en kloakrist. Herfra havde politiet fisket det op.

⁶⁸ Indskriften kendes fra museets indførsel.

⁶⁹ Jf. Faye, *Støbejernskors*, 216.



Fig. 43. Romansk *vinduesoverligger fra udflyttergården Store Østerhåb, nu i Horsens Museum (s. 1551, 1559). Foto Horsens Museum. – Romanesque *lintel from the outlying farm Store Østerhåb, now in Horsens Museum.

HATTING CHURCH

This large parish was formed by merging several parishes. In the Middle Ages the northern part seems to have consisted of two smallish parishes, Lovby and Tirup, whose †churches were probably closed down as early as the 1300s. Until 1560 also Eriknauer, in the southern part of the parish, was an independent parish with its own †church.

Building. The chancel, nave and porch of the church were built in 1786–87 to replace a medieval †church of unknown appearance. Around 1500 a tower, the lower part of which is still preserved, was added in the west. The rebuilt church, which is one of the few churches in Denmark in the Louis Seize style, was built on the initiative of the church-owner Lars Thygeson of Bygholm. By all indications it was built by the master-builder Anders Kruuse, Horsens, in collaboration with the sculptor Jens Hiernøe. The spire above the medieval tower, according to the weather vane, was also set up in 1787. The porch on the north side of the church, which is the most highly articulated section of the Neoclassicist church, was renewed and extended in 1995.

The new church must be considered an element in the reform programme of the humane estate-owner Lars Thygeson. In 1775 he had new buildings erected on his estate Bygholm, and in those same years he was fully preoccupied with merging strip holdings and improving the conditions of his tenant farmers.

Furnishings. The oldest items of the furnishings are the Romanesque font and its baptismal dish, which is from c. 1550–75, but which only came to the church later. From the demolished †medieval church, too, come the altar candlesticks from c. 1650 and the altar plate and wafer box from 1790, made partly by Mouritz Jensen Angel in Horsens, partly by Knud Rasmussen Brandt in the same place.

All the other furnishings of the now-standing church from 1786–87 have been attributed to Jens Hiernøe and, as mentioned, constitute one of the few village church interiors in Denmark in

a consistent Louis Seize style. Hiernøe's solutions are typical of those he established elsewhere in the churches of the area.

The altarpiece, most closely related to Hiernøe's large altarpiece in Skt. Nikolaj Church, Vejle, is supplemented at the sides by a chair for the pastor and parish clerk, in the nave by a pulpit, a font canopy and pews, and in the west by two closed pews which until 1964 formed the substructure for a †family gallery for the owners of Bygholm.

The present painting of the altarpiece from 1863 is by C. Hansen, Copenhagen, and a plaster relief of the reformer Hans Tausen was set up in connection with the quatercentenary of his birth in 1894.

Colour scheme. The furnishings were coloured in a restoration of 1995 in light shades with a little marbling. An examination in 1962 of the older paint layers on the furnishings shows that the original paintwork had been relatively dark for a classicist interior.

About the *furnishings of the old †church* we know primarily that it had a Renaissance altarpiece with the date 1599, which was repainted shortly after 1715 and given the coats of arms of the church-owner Theodosius von Levetzow and his wife Anna Margrete Brockdorff.

Sepulchral monuments. Of the church's six tombstones from the 17th–18th century, one is a fine Rococo work from c. 1763, attributed to Jens Jensen the Younger in Horsens, while two others are like the many tombstones in the area from c. 1800 and must have been supplied by Jens Hiernøe in the same town.

Most noteworthy is a mausoleum in the churchyard established for Lars Thygeson of Bygholm and his family around 1803. This is designed to look like an ancient burial mound with a display wall of sandstone and marble made according to a contract and design by the master-builder Johan Jørgen Høffner in Horsens. The most demanding items of sculptural work, a tall stele and a central relief of a grieving, kneeling woman, were ordered from Copenhagen.